
SOLLICITUDO REI SOCIALIS

**Encyklika Jana Pavla II.
o starosti církve o sociální otázky
z 30. prosince 1987**

ZVON
ČESKÉ KATOLICKÉ NAKLADATELSTVÍ
PRAHA 1996

Církevní schválení
České biskupské konference č.j. 323/96 ze dne 7. května 1996

Po převodu do elektronické podoby neprošlo korekturou ani schválením.
Připomínky a opravy zasílejte na e-mail: petr.kebrle@email.cz
Tento a další dokumenty naleznete na Internetu: www.kebrle.cz/katdocs.htm

Publikace vychází za podpory Rakouské biskupské konference
© ZVON, České katolické nakladatelství a vydavatelství, spol. s r.o., Praha 1996
ISBN 80-7113-154-7

Předmluva

Tato encyklika, vydaná dvacet let po encyklice *Populorum progressio*, odráží péči církve o sociální otázky konce osmdesátých let 20. století, kdy nezaměstnanost a hospodářský úpadek ohrožovaly život milionů lidí nejen v rozvojových, ale i v hospodářsky vyspělých zemích.

V roce 1967 se mělo za to, že hospodářskou zaostalost rozvojových zemí bude možno překonat v poměrně krátké době bez mimořádného úsilí. Ale současná situace světa působí spíše opačným dojmem. K hospodářským a sociálním problémům rozvojových zemí se přidaly ještě další těžkosti: negramotnost, obtížný, ne-li dokonce nemožný přístup k vyššímu vzdělání, různé formy vykořisťování, útlaku a diskriminace, obrovská zadluženost, která od roku 1960 do r. 1993 vzrostla z 18 miliard dolarů na 1,5 bilionů dolarů!

Zarážející je, že vedle nesmírné bídy se některé privilegované skupiny stávají otroky majetku a nemyslí na nic jiného než na nepřetržité nahrazování věcí věcmi ještě dokonalejšími. Tento vulgární materialismus (konzumismus) překrývá nehlubší tužby člověka, které, přes vnější bohatství, zůstávají neuspokojeny.

Svatý otec vyzvedává angažovanost pro chudé. Láska k chudým, kterou by měl projevat každý křesťan, je napodobením Kristovy lásky a ta by měla zahrnovat velké zástupy hladovějících, žebrajících, bezdomovců, lidí bez lékařské péče a bez naděje na lepší budoucnost.

Papež připomíná, že by se měla provést reforma mezinárodního obchodního systému, zatíženého protekcionismem, a reforma světového měnového a finančního systému, který je dnes považován za nevyhovující.

Některé rozvojové země by měly zreformovat své politické režimy a nahradit úplatkářské, diktátorské nebo autoritářské režimy demokratickými, které umožňují občanům podíl na správě věcí veřejných. Nutnou podmínkou a spolehlivou zárukou rozvoje každého člověka a každého státu je zdravé politické společenství, právní jistota a respektování lidských práv.

*Ctihodní spolubratři, drazí synové a dcery,
pozdrav a apoštolské požehnání!*

I. kapitola

Úvod

1. *Starost* církve o *sociální* otázky, jejímž cílem je opravdový rozvoj člověka a společnosti, který respektuje a povznáší lidskou osobu po všech jejích stránkách, se vždy projevovala nejrozmanitějším způsobem. Hlavním nástrojem předávání této nauky je v poslední době největší měrou učitelský úřad římských biskupů, který počínaje encyklikou *Rerum novarum* jako základem¹, z něhož vycházejí i ostatní dokumenty, se znovu a znovu zabýval právě tímto tématem; mezitím uveřejnilo magisterium k výročí vydání oné encykliky různé další dokumenty k sociální otázce.²

Papežové přitom neopomenuli objasňovat i nová hlediska sociální nauky církve. Počínaje vynikajícím přínosem Lva XIII. se tak postupně vytváří komplexní nauka odpovídající dané době a obohacená pak dalšími příspěvky učitelského úřadu. Vyvíjí se v té míře, v jaké církev s ohledem na plnost pravdy zjevené Ježíšem Kristem³ a s přispěním Ducha svatého (srov. Jan 14,16.26; 16,13-15) zkoumá události, k nimž dochází v průběhu dějin, Tímto způsobem se církev snaží přivést lidi k tomu, aby na základě rozumové úvahy a lidského poznávání byli poslušni svého povolání být odpovědnými tvůrci společenského života na této zemi.

2. V tomto obsáhlém komplexu sociální nauky zaujímá zvláštní místo encyklika *Populorum progressio*⁴, kterou vydal můj ctihodný předchůdce Pavel VI. dne 26. března 1967.

Platnost této encykliky snadno poznáme i dnes z mnoha jubilejních oslav, které se konaly během tohoto roku v různých formách a na četných místech církevního i občanského života. Z téhož podnětu poslala papežská komise *Iustitia et pax* loni oběžník synodám katolických východních církví a biskupským konferencím. Žádala v něm o mínění a návrhy, jak nejlépe oslavit jubileum encykliky, jak prohloubit její nauku a případně jak ji dále aktualizovat. Tato komise uspořádala k jejímu dvacátému výročí vzpomínkovou slavnost, které jsem se sám zúčastnil a na které jsem pronesl závěrečnou řeč.⁵ I nyní jsem pokládal za vhodné, také s ohledem na odpovědi k zmíněnému oběžníku, věnovat na závěr roku 1987 tematické dokumentu *Populorum progressio* vlastní encykliku.

3. Tím chci sledovat zejména *dva důležité cíle*: na jedné straně chci dát najevo, jak si vážím tohoto historického dokumentu Pavla VI. a jeho učení, na druhé straně bych chtěl v duchu svých ctihodných předchůdců na Petrově stolci posílit *kontinuitu*, ale současně i neustálou *aktualizaci* sociální nauky. Vždyť jak kontinuita, tak aktualizace se pokládají za známku *trvalé platnosti* církevního učení.

¹ Lev XIII., enc. *Rerum novarum* (15. května 1891): Leonis XIII. P. M. Acta, XI, Romae 1892, s. 97-144

² Pius XI., enc. *Quadragesimo anno* (15. května 1931): AAS 23 (1931), s. 177-228; Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra* (15. května 1961): AAS 53 (1961), s. 401-464; Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens* (14. května 1971): AAS 63 (1971), s. 401-441; Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens* (14. září 1981): AAS 73 (1981), s. 577-647. Také Pius XII. pronesl Rozhlasové poselství (1. června 1941) k 50. výročí encykliky Lva XIII.: AAS 33 (1941), s. 195-205

³ Srov. 2. vat. koncil, věroučná konstituce o Božím zjevení *Dei Verbum*, 4

⁴ Pavel VI., enc. *Populorum progressio* (26. března 1967): AAS 59 (1967), s. 257-299

⁵ Srov. L'Osservatore Romano, 25. března 1987

Tyto dvě složky jsou příznačnou známkou jejího sociálního učení. Na jedné straně je to učení *stále*, protože zůstává stejné ve své základní myšlence, v zásadách, podle nichž se uvažuje, v kritériích posuzování, ve svých zásadních směrnicích pro konkrétní jednání⁶, a především ve svém živém spojení s Kristovým evangeliem. Na druhé straně je stále *nové*, protože je nezbytné, aby se odpovídajícím způsobem přizpůsobovalo proměnlivým historickým podmínkám a nepřetržitému toku nových událostí každodenního života lidí a společnosti.

4. Jsem přesvědčen, že nauka encykliky *Populorum progressio*, určená lidem a společností šedesátých let, si podržuje i dnes, na konci let osmdesátých, celou svou důraznost *apelu na svědomí*. Chci-li nastínit podstatné rysy dnešního světa – a zachovat přitom též záměr, jímž je *populorum progressio* (rozvoj národů) a jehož dosud zdaleka není dosaženo –, rozhodl jsem se dát znovu zazníť slovům této encykliky a aplikovat její poselství na dnešní dobu, která je neméně těžká než ta před dvaceti lety.

Jak víme, čas plyne v stále stejném rytmu. Avšak dnes máme dojem, jako by se *stále více zrychloval*, především pro množství a spletitost dějů, uprostřed nichž žijeme. V důsledku toho se *tvářnost* světa za posledních dvacet let přes některé stále základní prvky značně změnila a vykazuje proto úplně nové rysy.

Dnešní doba se krátce před začátkem třetího křesťanského tisíciletí vyznačuje všeobecně rozšířeným očekáváním jakoby nového "adventu"⁷, který se určitým způsobem dotýká všech lidí; poskytuje příležitost prohloubit nauku zmíněné encykliky a podívat se, jaké obzory otvírá do budoucna.

Další úvahy mají za cíl pomocí teologického rozboru dnešní situace vyzdvihnout nutnost širšího a rozlišenějšího pojmu "rozvoj", jak ho předložila encyklika. Kromě toho chceme poukázat na některé cesty k jeho uskutečňování.

⁶ Srov. Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia* (22. března 1986), 72: AAS 79 (1987), s. 586; Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens*, 4: AAS 63 (1971), s. 403n

⁷ Srov. Jan Pavel II., enc. *Redemptoris Mater* (25. března 1987), 3: AAS 79 (1987), s. 363 n.; homilie při mši sv. 1. ledna 1987: L'Osservatore Romano, 2. ledna 1987

II. kapitola

Co je v encyklice *Populorum progressio* nového

5. Již při svém vyhlášení vzbudil dokument papeže Pavla VI. všeobecnou pozornost právě pro svou *novost*. Bylo možné v něm konkrétně a zcela zřetelně zjistit oba příznačné rysy: *kontinuitu a neustálou aktualizaci* sociální nauky církve. Proto si v těchto úvahách kladu za cíl objevit opětovným a přesným čtením encykliky základní rysy jejího učení.

Ale nejprve si chci všimnout data jejího uveřejnění: *roku 1967*. Sama skutečnost, že papež Pavel VI. se v onom roce rozhodl vydat vlastní sociální encykliku, nás vyzývá, abychom tento dokument nahlíželi ve spojitosti s 2. vatikánským koncilem, který skončil 8. prosince 1965.

6. V tomto faktu je třeba spatřovat něco víc než pouhou časovou blízkost. Encyklika *Populorum progressio* se v jistém smyslu jeví jako dokument, v kterém se uskutečňuje učení koncilu. Ani ne tak kvůli tomu, že se neustále odvolává na koncilní texty⁸, jako spíše proto, že vychází z téže péče církve, která prodchla celou práci koncilu – zejména pastorální konstituci *Gaudium et spes* –, tj. z péče o shrnutí a další rozvíjení sociálního učení.

Můžeme proto říci, že encyklika *Populorum progressio* je jakoby odpovědí na výzvu koncilu, kterou začíná konstituce *Gaudium et spes*: "Radost a naděje, smutek a úzkost lidí naší doby, zvláště chudých a všech, kteří nějak trpí, je radostí a nadějí, smutkem a úzkostí Kristových učedníků, a není nic opravdu lidského, co by nenašlo v jejich srdci odezvu."⁹ Tato slova udávají základní pohnutí, kterou je prodchnut onen významný církevní dokument, když na začátku zjišťuje situaci *bídy a zaostalosti*, v níž žije bezpočet lidí.

Bída a nedostatečný rozvoj jsou v koncilních dokumentech nazývány jinými slovy: "smutek a úzkost lidí naší doby, zvláště chudých". Při pohledu na toto nedozírné utrpení a bolest chce koncil vytyčit obzory "radosti a naděje". K těmto cílům je v plné věrnosti k duchu koncilu zaměřena i encyklika Pavla VI.

7. Ale také pokud jde o *náměty*, navazuje encyklika na velkou tradici sociální nauky církve a současně podává *nový výklad a bohatou syntézu*, jak je vypracoval koncil, především v konstituci *Gaudium et spes*.

Pokud se týká obsahů a námětů, ke kterým se encyklika znovu vrací, musíme jmenovat především následující: církev, která "dobře zná člověka", si je vědoma své povinnosti "zkoumat znamení doby a vykládat je ve světle evangelia"¹⁰; stejně hluboce si uvědomuje své poslání "sloužit", které se ovšem liší od úlohy státu, i když se církev stará o konkrétní záležitosti lidí¹¹; poukazuje na křiklavé rozdíly v životních podmínkách těchto lidí¹²; potvrzuje nauku koncilu, která ve věrnosti staleté tradici církve zastává názor, že pozemské statky jsou určeny pro všechny¹³; váží si kultury a

⁸ Encyklika *Populorum progressio* cituje 19 krát dokumenty 2. vat. koncilu. Mezi nimi se až 16 krát odvolává na pastorální konstituci o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*

⁹ 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 1

¹⁰ *Gaudium et spes*, 4; Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 13: l.c., s. 263-264

¹¹ Srov. Tamtéž, 3; tamtéž, 13: l.c., s. 264

¹² Srov. Tamtéž, 63; tamtéž, 9: l.c., s. 261

¹³ Srov. Tamtéž, 69; tamtéž, 22: l.c., s. 269

technické civilizace, jež přispívají k osvobození člověka¹⁴, je si však vědoma jejich mezí¹⁵; a konečně v souvislosti s problematikou rozvoje, která je vlastním námětem encykliky, zdůrazňuje "závažnou povinnost" vyspělejších národů "pomáhat rozvojovým národům"¹⁶. Sám pojem rozvoje, jak ho předkládá encyklika, vyplývá přímo ze způsobu, jakým k těmto problémům přistupuje uvedená pastorální konstituce.¹⁷

Z těchto a dalších vztahů k pastorální konstituci plyne, že encyklika *uplatňuje* sociální učení koncilu na specifickou otázku *rozvoje a zaostávání národů*.

8. Tento stručný rozbor nám pomáhá lépe posoudit, co je v encyklice nového. Můžeme to shrnout do tří bodů:

První bod záleží už v pouhé skutečnosti, že nejvyšší autorita katolické církve vydala dokument určený samotné církvi i "všem lidem dobré vůle"¹⁸ a že probírá otázku, která se zdá na první pohled čistě *hospodářská* nebo *sociální*: rozvoj národů. Pojem "rozvoj" pochází ze slovníku společenských a finančních věd. V tomto ohledu jde encyklika *Populorum progressio* ve stopách encykliky *Rerum novarum*, která pojednává o "postavení dělníků"¹⁹. Při povrchním pozorování by se mohlo zdát, že se oba náměty vymykají oprávněným zájmům církve jako *náboženské instituce*. To platí ještě více o pojmu "rozvoj" než o pojmu "postavení dělníků".

Dokumentu Pavla VI. musíme přiznat zásluhu, že v návaznosti na encykliku Lva XIII. zdůraznil *mravní a kulturní povahu* problematiky spojené s rozvojem a též oprávněnost a *nutnost*, aby církev do této oblasti zasahovala.

Tím sociální nauka církve znovu dokázala, že patří k její podstatě, aby *aplikovala* Boží slovo na život lidí a společnosti a na pozemské skutečnosti s tím spojené, a to tak, že vysloví "vůdčí zásady", "měřítko posuzování" a "směrnice pro praxi"²⁰. Ostatně dokument Pavla VI. obsahuje tyto tři prvky jeden po druhém i jejich zaměření k životní praxi, totiž k *mravnímu jednání lidí*.

Když se tedy církev zabývá "rozvojem národů", nemůže být obviňována, že překračuje zvláštní oblast své kompetence, tím méně poslání, které obdržela od Pána.

9. *Druhá novota* encykliky *Populorum progressio* je *šíře obzoru*, s níž pojednává o tom, co se obecně označuje jako "sociální otázka".

Tento rozšířený obzor ve skutečnosti ukázala již encyklika papeže Jana XXIII. *Mater et Magistra*²¹, se kterou souzní koncil ve své pastorální konstituci *Gaudium et spes*²². Přesto však sociální učení církve nedospělo ještě k tomu, aby naplno prohlásilo, že "sociální otázka" nabyla *celosvětového rozměru*²³, ani z tohoto výroku a z příslušného rozboru nečinilo "směrnice pro konkrétní jednání"; o to se pokouší ve své encyklice až papež Pavel VI.

¹⁴ Srov. Tamtéž, 57; tamtéž, 41: l.c., s. 277

¹⁵ Srov. Tamtéž, 19; tamtéž, 41: l.c., s. 277

¹⁶ Tamtéž, 86; tamtéž, 48: l.c., s. 281

¹⁷ Srov. Tamtéž, 69; tamtéž, 14-21: l.c., s. 264-268

¹⁸ Srov. adresáty encykliky *Populorum progressio*, l.c., s. 257

¹⁹ Encyklika Lva XIII. *Rerum novarum* má za hlavní předmět postavení dělníků, srov. Leonis XIII. P. M. Acta, XI, Romae 1892, s. 97

²⁰ Srov. Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia* (22. března 1986), 72: AAS 79 (1987), s. 586; Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens*, 4: AAS 63 (1971), s. 403n

²¹ Srov. Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra* (15. května 1961), 157

²² *Gaudium et spes*, 63

²³ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 3; také srov. tamtéž, 9: l.c., s. 261

Takové výslovné stanovisko má *velmi bohatý obsah*, na který teď musíme poukázat.

Nejprve je třeba odstranit *dvojznačnost*. Zjištění, že "sociální otázka" nabyla celosvětového rozměru, nijak neznamená, že se její závažnost zmenšila nebo že její význam na úrovni národní nebo místní poklesl. Naopak, znamená to, že problémy na pracovištích nebo v dělnickém a odborovém hnutí určité země nebo oblasti nesmějí být pokládány za rozptýlené ostrovy bez vzájemné spojitosti, nýbrž že v rostoucí míře závisejí na vlivu *činitelů*, které leží *mimo* hranice jednotlivých oblastí a národů.

Bohužel, z hospodářského hlediska je nyní mnohem více rozvojových než hospodářsky úspěšných zemí; a je také *mnohem více* lidí, jimž se statků a výhod přinášejících rozvojem nedostává, než těch, kteří těchto dobrodiní mohou využívat.

Stojíme proto před závažným problémem *nerovnoměrného rozdělování* životně důležitých prostředků, které byly původně určeny pro všechny lidi, stejně tak jako nerovnoměrného rozdělení užítka, který z nich plyne. Za tento stav však *nejsou zodpovědny zaostalé národy*, a tím méně nějaká osudovost, závislá na přírodních podmínkách nebo na souhře životních podmínek.

Když encyklika Pavla VI. přiznává, že sociální otázka nabyla celosvětového rozměru, chce tím především upozornit na *morální skutečnost*, která má základ v objektivním rozboru světové situace. Podle slov téže encykliky "dnes nejvíc záleží na tom, aby všichni byli přesvědčeni a cítili:"²⁴, že se tato záležitost přímo týká svědomí, které je zdrojem mravních rozhodnutí.

V této souvislosti nespočívá *novost* encykliky ani tak v historickém potvrzení celosvětového významu sociální otázky, jako spíše v tom, že připojuje *morální hodnocení* této skutečnosti. Proto také osoby zodpovědné za veřejné záležitosti a s nimi i jednotliví občané bohatých zemí, především jsou-li křesťané, mají podle příslušného stupně své odpovědnosti *mravní povinnost brát* při svých osobních a veřejných rozhodnutích *zřetel* na tento univerzální vztah, na tuto vzájemnou závislost mezi svým chováním a bídou a nedostatečným rozvojem tolika milionů lidí. Řečeno ještě přesněji, encyklika Pavla VI. zdůrazňuje tuto morální povinnost jako "povinnost solidarity"²⁵. Třebaže se zatím ve světě mnoho změnilo, podržuje si tento výrok dnes tutéž sílu a platnost jako v době, kdy byl napsán.

Aniž encyklika upouští od tohoto morálního hlediska, záleží její novost na druhé straně také v zásadním předpokladu, že sám *pojmem* "rozvoj" se značně mění, uvažujeme-li o něm ze zorného úhlu celosvětové vzájemné závislosti. Pravý rozvoj nesmí totiž spočívat v pouhém hromadění bohatství a v rostoucích nárocích na statky a služby, pokud se získávají za cenu zaostávání obrovského množství lidí a bez náležitého zřetele na společenskou, kulturní a duchovní stránku člověka.²⁶

10. *Za třetí* vnáší encyklika *Populorum progressio* ještě závažnější nový prvek do sociální nauky církve i do samotného pojmu rozvoj. Novost lze vidět ve větě ze závěru dokumentu, kterou můžeme pokládat ne za pouhý dobový projev, ale za výrok magisteria: "Nikdo nepochybuje, že rozvoj znamená totéž co mír."²⁷

Skutečně, jestliže sociální otázka nabyla celosvětového rozměru, je to proto, že *požadavek spravedlnosti* může být splněn jen na této úrovni. Opomíjení tohoto požadavku by mohlo způsobit,

²⁴ Tamtéž, 3: l.c., s. 258

²⁵ Tamtéž, 48: l.c., s. 281

²⁶ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 14: l.c., s. 264: "Rozvoj, o kterém mluvíme, se neomezuje na pouhý hospodářský růst. Aby byl opravdový, musí být všestranný, to jest musí vést k rozvoji celého člověka a celého lidstva."

²⁷ Srov. tamtéž, 87: l.c., s. 299

že oběti nespravedlnosti budou v pokušení odpovědět násilím, jak tomu bývá při vzniku mnohých válek. Lid, který je vyloučen ze spravedlivého rozdělování statků, jež byly původně určeny všem, se může ptát: "Proč bychom nekladli násilný odpor každému, kdo jde na nás všechny s násilím jako první? Uvážíme-li situaci ve světě rozděleném na dva mezinárodní pakty – jak tomu bylo už v roce 1967 – a pomyslíme-li na účinky hospodářské a politické závislosti z toho plynoucí, stává se toto nebezpečí ještě mnohem větším."

K této první úvaze o dramatickém obsahu encykliky Pavla VI. se připojuje další, o níž se zmiňuje již sám dokument²⁸: Jak ospravedlnit skutečnost, že *obrovské čistky peněz*, které mohou a mají být určeny na zdvojnásobení rozvoje národů, se místo toho vyplývají na obohacení jednotlivců či skupin nebo na rozšiřování zbrojních arzenálů jak v zemích vyspělých, tak v rozvojových, čímž se skutečné priority stavějí na hlavu? Je to ještě bolestnější, vezmeme-li v úvahu těžkosti, které nezřídka brání přímému převodu peněz určených na pomoc zemím trpícím nouzí. Jestli "rozvoj" je nové jméno pro mír, pak válka a zbrojení jsou největším nepřítelem všestranného rozvoje národů.

Proto jsme ve světle oněch slov papeže Pavla VI. vyzýváni, abychom přezkoumali *pojem rozvoje*: jistě nespočívá v pouhém uspokojování hmotných potřeb růstem nabídky zboží ani nesměřuje k bídě většiny lidstva, a jeho pohnutkou není pouhopouhé sobectví jednotlivců i národů. Vyhraněně to připomíná *list svatého Jakuba*: "Z čeho (vznikají) války, z čeho boje mezi vámi? Jen z vašich žádostí, které bojují ve vašich údech. Žádáte, ale nemáte" (Jak 4,1-2).

Naproti tomu ve světě, v němž by vládla péče o *obecné blaho* celého lidstva, to jest péče o "lidský a duchovní rozvoj všech" místo snahy o osobní prospěch, by byl mír možný jako plod "dokonalejší spravedlnosti mezi lidmi"²⁹.

Také tento "nový prvek" encykliky má *trvalou hodnotu*, když uvážíme dnešní mentalitu, která je tak citlivá na vnitřní spojitost mezi respektováním spravedlnosti a budováním míru.

²⁸ Srov. tamtéž, 53: l.c., s. 283

²⁹ Srov. tamtéž, 76: l.c., s. 295

III. kapitola

Obraz dnešního světa

11. *Základní učení* encykliky *Populorum progressio* vyvolalo ve své době velký ohlas pro svou novost. Tvářnost společnosti, ve které dnes žijeme, není ovšem již úplně *stejná* jako před dvaceti lety. Proto nyní chci shrnout obsah jednotlivých kapitol s důrazem na některé specifické rysy dnešní doby, abychom nauku encykliky Pavla VI., zaměřenou na "rozvoj národů", prozkoumali hlouběji.

12. *Nejprve* je třeba zdůraznit, že *naděje na rozvoj*, tehdy tak živé, mají dnes, jak se zdá, naopak velmi daleko ke svému uskutečnění. V tomto ohledu si encyklika nedělala žádné iluze. Její vážná a tu a tam hrozivá mluva se omezovala na to, že zdůrazňovala vážnost situace a naléhavě všechny ve svědomí zavazovala, aby přispěli k jejímu řešení. V oněch letech převládal *jistý optimismus*, že totiž bude možno bez mimořádného úsilí vyrovnat hospodářskou zaostalost chudých národů, vybudovat je potřebnou infrastrukturou a pomáhat jim při procesu industrializace.

V těchto dějinných souvislostech vyhlásila Organizace spojených národů – vedle úsilí každé jednotlivé země – *dvě po sobě jdoucí rozvojová desetiletí*.³⁰ Na základě dvou – či vícestranných dohod byla zavedena některá opatření, jimiž se poskytovala pomoc řadě národů, z nichž některé byly už delší dobu nezávislé, většina z nich však právě vznikala jako výsledek dekolonizačního procesu. Církev pak pokládala za svou povinnost hlouběji uvažovat o problémech této nové situace, aby podepřela tyto snahy náboženským a humanitním duchem a dala jim tak "duši" a účinný impuls.

13. Nedá se říci, že by tyto různé náboženské, humanitní, hospodářské a technické iniciativy byly marné, poněvadž se jim podařilo dosáhnout jistých výsledků. Avšak hledíme-li na celek a vezme-li v úvahu různé faktory, nemůžeme popřít, že současná světová situace působí z hlediska "rozvoje národů" spíše *záporným dojmem*.

Proto chci upozornit nejprve na několik *všeobecných ukazatelů*, potom osvětlím některé jiné, specifičtější. Nemíním se pouštět do rozboru čísel nebo statistik. Stačí podívat se na skutečnou situaci *nesčetného množství mužů a žen*, dětí, dospělých i osob staršího věku – tedy konkrétních a neopakovatelných lidských osob –, které trpí pod nesnesitelným břemenem bída. Mnoho milionů lidí je bez naděje, protože se jejich postavení v mnoha částech světa citelně zhoršilo. Tváří v tvář těmto dramatům krajní bída a největší nouze, v nichž žije tolik *našich bratří a sester*, nás volá k odpovědnosti sám Ježíš Kristus (srov. Mt 25,31-46).

14. První *záporné a nesporné zjištění* spočívá v tom, že *propast* mezi takzvaným vyspělým Severem a rozvojovým Jihem nejen trvá, nýbrž se prohlubuje. Toto zeměpisné názvosloví je jen pomůcka, neboť nesmíme přehlížet, že hranice mezi bohatstvím a chudobou procházejí uvnitř samotných společností, a to jak v zemích vyspělých, tak i v rozvojových. Stejně jako v bohatých zemích existuje sociální nerovnost až ke krajní bídě, tak i v rozvojových zemích pozorujeme nezřídka projevy sobectví a okázalého bohatství, které jsou právě tak pobuřující jako pohoršlivé.

³⁰ Desetiletí se týkají let 1960-1970 a 1970-1980; nynější období probíhá ve třetím desetiletí (1980-1990); v době českého vydání této encykliky probíhá už čtvrté desetiletí (1990-2000) – pozn. red.

Hojnosti statků a služeb, které jsou k dispozici v některých částech světa, především na vyspělém Severu, odpovídá na Jihu nepřijatelná zaostalost. A právě v této geopolitické oblasti žije většína lidstva.

Zvážíme-li celou řadu různých odvětví, např. výrobu a rozdělování potravin, hygienu, zdravotnictví a bydlení, zásobování pitnou vodou, pracovní podmínky, především pro ženy, které se přímo k nerozeznání podobají otroctví, délku života, i jiné hospodářské a společenské ukazatele, celkový obraz nás rozčaruje, ať už sám o sobě nebo ve vztahu k údajům z vyspělejších zemí. Člověku přitom bezděčně znovu přichází na rty slovo "propast".

Snad to není nejprůměrnější výraz pro vyjádření pravé skutečnosti, protože může vzbudit dojem něčeho *statického*. To by však nebylo správné. Na cestě hospodářsky vyspělých i rozvojových zemí se v poslední době projevilo *rozdílné zrychlení*, které vede ještě k většímu odstupu. Rozvojové země, především ty chudší, zůstávají nenapravitelně zaostalé.

K tomu musíme připojit ještě *rozdíly v kultuře* a *v systémech hodnot* mezi různými skupinami obyvatelstva, které nejsou vždy v souladu s příslušným stupněm *hospodářského rozvoje* a přispívají k vytvoření dalších rozdílů. Tato hlediska *činí sociální otázku ještě složitější* tím, že nabyla celosvětového rozměru.

Pozorujeme-li různé části světa, navzájem rozdělené touto stále se zvětšující propastí, chápeme-li, že každá z nich sleduje svůj vlastní směr s vlastními iniciativami, chápeme, proč se běžně mluví o *různých "světech"* v našem *jediném světě*: první svět, druhý svět, třetí svět, a někdy dokonce čtvrtý svět.³¹ Takové výrazy, jakkoli si neosobují nárok na vyčerpávající roztřídění všech zemí, jsou přece příznačné: dokládají rozšířený pocit, že jednota světa, jinými slovy jednota *lidského rodu*, je vážně ohrožena. Při jeho více nebo méně objektivní ceně se za tímto názvoslovím nepochybně skrývá *mravní obsah*, vůči kterému církev jako "svátost neboli znamení a nástroj ... jednoty celého lidstva"³², nemůže zůstat lhostejná.

15. Obraz zde vyličený by byl ovšem neúplný, kdybychom nepřidali k hospodářským a společenským ukazatelům zaostalosti další, právě tak záporné, a dokonce ještě větší starost budící ukazatele, počínaje oblastí kulturní. Jsou to: *negramotnost*, obtížný nebo žádný přístup k vyššímu vzdělání, omezená možnost podílet se *na budování vlastního národa*, různé formy *vykořisťování* nebo hospodářského, společenského, politického a též náboženského *útlaku*, kterému je vystaven člověk a lidská práva, diskriminace všeho druhu, zejména ta nejhanebnější, podle barvy kůže. I když se mnohé z těchto zlořádů pociťují i na územích vyspělejšího Severu, přece se bezpochyby daleko častěji vyskytují v zemích méně rozvinutých a méně pokročilých – jsou zde dlouhodobější a obtížněji vykořenitelné.

Kromě toho je třeba zdůraznit, že v dnešním světě je mezi mnoha jinými právy potlačováno také *právo na hospodářskou iniciativu*. A přece je důležité nejen pro jednotlivce, ale také pro obecné blaho. Zkušenost nás učí, že upírání tohoto práva nebo jeho omezování ve jménu nějaké zdánlivé "rovnosti" všech ve společnosti skutečně poškozuje nebo od základu ničí podnikavost, to je tvořivost občana jako aktivního subjektu. Důsledkem toho není tedy rovnost, ale spíše "znivelizování směrem dolů". Místo tvůrčí iniciativy nastupuje pasivita, podřízenost byrokratickému aparátu a

³¹ Výraz "čtvrtý svět" se používá nejen tu a tam o zemích tzv. rozvojových, ale také a především o oblastech velké a krajní chudoby v zemích středně nebo velmi zámožných.

³² 2. vat. koncil, věroučná konstituce o církvi *Lumen gentium*, 1

závislost na něm, který jako jediný orgán disponuje veškerými statky i výrobními prostředky a rozhoduje o nich – ačkoli není jejich vlastníkem: uvrhuje všechny do postavení téměř naprosté závislosti, jež se podobá tradiční závislosti dělníka-proletáře v kapitalismu. To vyvolává pocit frustrace nebo beznaděje a nezájem o život národa; mnozí jsou doháněni k emigraci, vzniká emigrace "psychologická".

Tento stav má důsledky, i pokud jde o "práva jednotlivých národů". Neboť se často stává, že národ je připraven o svou subjektivitu, to znamená o svou "svrchovanost", jaká mu přísluší v oblasti hospodářské, politicko-sociální a jistým způsobem i v kulturní, protože v národním společenství jsou všechny tyto oblasti života navzájem propojeny.

Dále musíme zdůraznit, že žádná společenská skupina, jako například politická strana, si nemůže osobovat nárok na výlučnou vedoucí úlohu. Neboť to vede k rozbití opravdové subjektivity společnosti a občanů jako osob, jak se to děje v každém totalitním režimu. Za takové situace se člověk a národ přes všechna opačná prohlášení a slovní ujišťování stávají "předměty".

K tomuto bodu bychom měli dodat, že v dnešním světě je ještě mnoho jiných *forem chudoby*. Nezaslouží si snad totéž označení jisté jevy, při nichž jsou lidé bezmocní nebo jsou o něco připravováni? Což snad upírání nebo omezování lidských práv – například práva na náboženskou svobodu, práva podílet se na budování společnosti, práva na svobodu sdružování či zakládání odborů nebo práva vyvíjet hospodářskou iniciativu – neochuzuje lidskou osobu stejně tak nebo ještě více než zbavování hmotných statků? A je rozvoj, který nepočítá s plným rozvinutím těchto práv, skutečně lidský?

Jinými slovy: dnešní zaostávání není jen hospodářské, nýbrž i kulturní, politické a jednoduše lidské, jak již před dvaceti lety předvíдалa encyklika *Populorum progressio*. Proto se musíme na tomto místě ptát, zda tak truchlivá dnešní skutečnost není alespoň částečně výsledkem *příliš úzkého*, tj. pouze hospodářského *chápání* rozvoje.

16. Je třeba jasně prohlásit, že přes chvályhodné snahy, které v posledních dvaceti letech podnikly země vyspělé, rozvojové i mezinárodní orgány, aby se našlo východisko z těchto potíží nebo aspoň lék na některé jejich příznaky, se celkový stav významně *zhoršil*.

Odpovědnost za toto zhoršení je třeba hledat v rozmanitých příčinách. Musíme poukázat na nepochybně závažná opomenutí a nedbalost samotných rozvojových zemí, a zejména osob, které tam mají v rukou hospodářskou a politickou moc. Ale to nás nesmí svádět, abychom přehlíželi odpovědnost vyspělých zemí, které ne vždycky, alespoň ne v odpovídající míře, uznávaly, že jsou povinny pomáhat zemím vyloučeným z blahobytného světa, k němuž ony samy naopak patří.

V každém případě musíme pranýřovat hospodářské, finanční a sociální *mechanismy*, které, třebaže je lidé usměrňují, působí téměř samovolně tak, že upevňují bohatství jedněch a chudobu druhých. Takové mechanismy, přímo nebo nepřímě ovládané rozvinutějšími zeměmi, svým působením protežují zájmy těch, kteří jimi disponují, ale dusí nebo nakonec dokonale ovládají hospodářství méně rozvinutých zemí. Bude proto nutné podrobit tyto mechanismy pečlivému eticko-morálnímu rozboru.

Encyklika *Populorum progressio* již předvíдалa, že s těmito systémy může růst bohatství bohatých a bída chudých.³³ Potvrzením této předpovědi byl vznik takzvaného čtvrtého světa.

³³ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 33: l.c., s. 273

17. Světová společnost sice v mnohém ohledu vykazuje příznaky roztržiténosti, jak dokazují výrazy "první, druhý, třetí" a dokonce "čtvrtý svět"; ale mezi těmito "světy" existuje *vzájemná závislost* a podmíněnost. Neposuzují-li se tyto vztahy podle toho, k čemu zavazují po stránce etické, má to *zhoubné následky* pro ty nejslabší. Tato *vzájemná závislost* dokonce vyvolává – působením vnitřní dynamiky mechanismů, které nelze nazvat jinak než zvrácené – *záporné účinky* i v zemích bohatých. Právě uvnitř těchto zemí nalézáme, i když v menším rozsahu, *nejvýraznější* formy zaostalosti. Proto je nepopíratelné, že rozvoj musí být buď ke *společnému* prospěchu všech částí světa, nebo se nutně zvrátí v *úpadek* i v oněch krajinách, které se dosud vyznačovaly stálým pokrokem: buď mají na rozvoji podíl všechny národy světa, nebo to není pravý rozvoj.

Mezi *typickými známkami* nedostatečného rozvoje, které postihují v rostoucí míře i vyspělé národy, jsou dvě, které jsou pro stav nesmírné bídy nejvýznačnější. *Především bytová krize*. V tomto Mezinárodním roce lidí bez přístřeší, který chtěla slavit Organizace spojených národů, se naše pozornost obrací na mnoho milionů lidí bez přiměřeného obydlí nebo vůbec jakéhokoli přístřeší. Cílem je, aby se otřásl svědomím všech a našlo se řešení pro tento závažný problém, který poškozuje jednotlivce, jejich rodiny i samu společnost.³⁴

Byty chybějí *všude* na světě. To je z valné části důsledek stále vzrůstající urbanizace.³⁵ Dokonce i rozvinutější národy skýtají neutěšený pohled na jednotlivce a rodiny, které doslova bojují o přežití a jsou při tom naprosto *bez přístřeší* nebo je jejich bydlení *tak nejisté*, jako by vůbec nebylo.

Nedostatek bytů, který už sám o sobě představuje velmi vážný problém, musí být pokládán za *známku a souhrn* celé řady hospodářských, sociálních, kulturních nebo jednoduše lidských nedostatečností. Pohledem na rozšířenost tohoto jevu se můžeme snadno přesvědčit, jak daleko jsme ještě od skutečného pokroku národů.

18. *Druhým odsouzeníhodným jevem*, který se týká naprosté většiny národů, je skutečnost *nezaměstnanosti* nebo *nedostatečné zaměstnanosti*.

Všichni si uvědomují *aktuálnost* a *rostoucí vážnost* tohoto jevu v průmyslových zemích.³⁶ Zatímco tyto jevy vyvolávají poplach v zemích rozvojových, kde je vysoká porodnost a velký počet mladých lidí, pak v zemích vyspělých očividně ubývá *pracovních příležitostí*, a tím i samotná možnost dostat zaměstnání nejenže neroste, ale zákonitě klesá.

Rovněž tento jev s řadou záporných důsledků jak v rovině individuální, tak společenské, od znehodnocení osoby až ke ztrátě sebeúcty, nás nutí k vážné otázce, jaký druh rozvoje lidstvo v posledních dvaceti letech sledovalo. V této souvislosti je velmi na místě myšlenka z encykliky *Laborum exercens*: "Je třeba zdůraznit, že základním prvkem a současně nejvlastnějším *měřítkem* onoho pokroku v duchu spravedlnosti a míru, který církev hlásá a o který se neustále modlí ... je *nové a neustále se zvyšující oceňování lidské práce* jak z hlediska její objektivní účelnosti, tak z hlediska důstojnosti subjektu každé práce, kterým je člověk ... hluboce nás *znepokojuje jedna skutečnost* nesmírných rozměrů: zatímco na jedné straně zůstávají ohromné přírodní zdroje nevyužity, na dru-

³⁴ Jak známo, Apoštolský stolec se zapojil do slavení tohoto Mezinárodního roku zvláštním dokumentem Papežské komise Iustitia et pax: *Que has hecho de tu hermano sin techo? – La Iglesia ante la carencia de vivienda* ("Co jsi udělal se svým bratrem bez přístřeší? – Církev k bytové krizi.") (27. prosince 1987).

³⁵ Srov. Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens* (14. května 1971), 8-9: AAS 63 (1971), s. 406-408

³⁶ Poslední Étude sur l'Économie mondiale 1987 (Studie o světovém hospodářství, vydaná Organizací spojených národů, obsahuje nejnovější údaje z této oblasti (srov. str. 8-9). Procento nezaměstnaných v hospodářsky vyspělých zemích vzrostlo z 3 % (oproti celkovému počtu zaměstnaných) v roce 1970 na 8 % v roce 1986. Nyní je nezaměstnaných 29 milionů.

hé existují celé zástupy, které jsou proti své vůli zaměstnány jen částečně, někteří nemají práci vůbec a nesčíslné masy hladovějí; tato skutečnost mimo veškerou pochybnost dokazuje, že jak v jednotlivých politických společenstvích, tak ve vzájemných vztazích mezi nimi na úrovni kontinentální a světové se dělá špatně něco, co se vztahuje k organizaci práce a zaměstnanosti, a to právě v nejkritičtějších bodech, společensky velmi důležitých."³⁷

Stejně jako prvně jmenovaný jev je i tento pro svou *všeobecnost*, rychlé *narůstání* a vzhledem k svému negativnímu dopadu nanejvýš příznačným úkazem stavu a kvality rozvoje národů, před nimiž dnes stojíme.

19. *Jiným jevem*, rovněž typickým pro poslední dobu – i když se nevyskytuje všude –, který je nepochybně rovněž známkou zmíněné *vzájemné závislosti* mezi zeměmi více a méně rozvinutými, je problém *mezinárodního zadlužení*, kterému letos věnovala Papežská komise Iustitia et pax zvláštní dokument.³⁸

Nelze tu přecházet mlčením *těsnou spojitost* mezi tímto problémem, jehož rostoucí důležitost důkladně objasnila už encyklika *Populorum progressio*³⁹, a otázkou rozvoje národů.

Důvodem, který přiměl rozvojové země, aby přijaly nabídku vysokých půjček, byla naděje, že bude možno tyto prostředky investovat do realizace rozvoje. Proto mají tyto finance i jejich přijetí platnost příspěvku k rozvoji: a to je žádoucí a dovolené, jakkoli se snad při tom jednalo neuváženě a v jistých případech ukvapeně.

Když se ale změnila okolnosti jak v zemích zadlužených, tak na mezinárodním peněžním trhu, změnila se i prostředky určené na podporu rozvoje v *mechanismy s opačným účinkem*. Stalo se to proto, že se zadlužené země, aby uspokojily dlužní požadavky, cítí nuceny vyvážit kapitál nezbytný ke zvýšení nebo aspoň k udržení prosperity, a také proto, že z téhož důvodu nemohou získat žádné nové, neméně nezbytné úvěry.

Tento mechanismus, prostředek, který měl sloužit rozvoji národů, se stal *brzdou*, a ještě více: v jistých případech dokonce *zhoršil zaostalost*.

Jak připomíná dokument Papežské komise Iustitia et pax⁴⁰, musí tato zjištění vést k zamyšlení nad *etickým charakterem* vzájemné závislosti národů a k tomu, aby se (v duchu této naší úvahy) na nezbytnost a podmínky spolupráce při rozvoji pohlíželo rovněž podle etických zásad.

20. Když zde uvažujeme o *příčinách* toho, že celý proces rozvoje národů se vyvinul opačně, než jak se domnívala encyklika *Populorum progressio* (která ovšem vzbudila tolik naděje), soustřeďuje se naše pozornost zvláště na politické příčiny dnešní situace.

Máme před sebou celý soubor činitelů nepochybně složitých, proto zde nelze provést úplnou analýzu. Ale nemůžeme přejít mlčením jednu důležitou skutečnost, vystupující do popředí na obra-

³⁷ Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens* (14. září 1981), 18: AAS 73 (1981), s. 624-625

³⁸ *All servizio della comunità umana: un approccio etico nel debito internazionale – Ve službě lidské společnosti: etický přístup k otázce mezinárodního zadlužení* (27. prosince 1986)

³⁹ Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 54: l.c., s. 283: "Rozvojové země nepůjdou již vstříc nebezpečí zatížení dluhy tak velkými, že jejich splácení potom pohltí převážnou část jejich čistého důchodu. Placení úroků a lhůta splácení půjček by mohly být upraveny tak, aby byly únosné pro jedny i pro druhé; byla by vytvořena rovnováha mezi dary, bezúročnými nebo nízkouročnými půjčkami a délkou umoření."

⁴⁰ Srov. úvod k dokumentu: *All servizio della comunità umana: un approccio etico nel debito internazionale*, (27. prosince 1986)

zu *politické situace*, která poznamenává historické období po druhé světové válce a je významným činitelem v procesu rozvoje národů.

Mluvím o existenci *dvou* protikladných *bloků*, obecně definovaných vžitými názvy Východ a Západ. Důvod takových označení není jen *politický*, ale dokonce, jak se říká, *geopolitický*. Každý z těchto bloků tíhne k tomu, aby pohltil nebo kolem sebe seskupil jiné země nebo skupiny zemí; druh jejich příslušnosti nebo účasti je různý.

Protikladnost zde má především *ráz politický*. Každý blok nalézá svou totožnost v systému společenské organizace a výkonu moci, který je vůči tomu druhému naprosto protikladný a nepřátelský. Tato vzájemná politická protikladnost pochází z mnohem hlubšího protikladu, který má základ ve *filozofických pojetích*.

Na Západě existuje systém, který se řídí historickými zásadami *liberálního kapitalismu*. Ten se rozvinul v minulém století spolu s procesem industrializace. Naproti tomu na Východě existuje systém, který vzešel z *marxistického kolektivismu*; ten se zrodil z postavení pracujících tříd, byl nastolen ve světle zvláštní interpretace dějin a z podnětu této interpretace. Každá z těchto ideologií se odvolává na dvě úplně odlišná pojetí člověka, jeho svobody a společenské úlohy. Předkládá a podporuje na rovině hospodářské navzájem soupeřící formy organizace práce a struktury vlastnictví, zejména pokud jde o takzvané výrobní prostředky.

Protikladnost obou *filozofií* dala vznik nepřátelským systémům a mocenským střediskům – k tomu použila každá strana vlastní formy propagandy a indoktrinace; vyvinula se nutně v rostoucí *protikladnost* vojenskou; ta pak dala počátek dvěma blokům ozbrojených velmocí, které si navzájem nedůvěřují a bojí se převahy toho druhého.

Mezinárodní vztahy přitom nemohly nepocítit účinky této "logiky bloků" a jim odpovídajících "sfér vlivu". Soupeření mezi dvěma bloky, které se vynořilo s koncem druhé světové války, ovládlo ovzduší celých příštích čtyřiceti let. Buď mělo *ráz studené války*, nebo *válek uměle vyvolaných*: zneužívalo se místních konfliktů anebo byli lidé udržováni v nejistotě a neklidu hrozbou *otevřené a totální války*.

Je-li nyní toto nebezpečí, jak se zdá, vzdálenější, ačkoli není úplně zažehnáno, a došlo-li poprvé k dohodě o zničení jednoho jediného druhu jaderné zbraně, přece sama existence a protikladnost bloků stále zůstává *reálnou* a zneklidňující skutečností, která má nadále vliv na obraz světa.

21. Projevuje se to obzvláště negativně v mezinárodních vztazích z pohledu rozvojových zemí. Jak známo, *napětí mezi Východem a Západem* se netýká samo o sobě rozporů mezi dvěma různými stupni rozvoje, ale spíše rozpona mezi dvěma *pojetími* rozvoje lidí a národů. Obě jsou nedokonalá a vyžadují důkladnou opravu. Zmíněný protiklad přenášejí do těchto zemí a ten přispívá k prohlubování propasti, jaká už zeje v rovině hospodářské mezi *Severem a Jihem* a která je důsledkem vzdálenosti mezi dvěma světy: rozvinutějším a méně rozvinutým.

Je to jeden z důvodů, proč se sociální nauka církve staví kriticky jak vůči liberálnímu *kapitalismu*, tak vůči *marxistickému kolektivismu*. Když se totiž díváme na věc z hlediska rozvoje, nabízí se otázka: Jak a nakolik jsou oba filozofické systémy schopny přeměn a obnovy, aby se usnadnil a podpořil opravdový a celkový rozvoj člověka a národů v současném světě? Takové přeměny a taková obnova jsou, jak je vidět, v každém případě naléhavé a nutné pro věc společného rozvoje všech.

Zemím, které nedávno získaly nezávislost a usilují o kulturní svébytnost a politické sebeurčení, je zapotřebí účinného a nezištného přispění zemí bohatších a rozvinutějších. Avšak místo toho jsou zaplétány do ideologických sporů, které je nejednou přivádějí do zkázy, a přímo se v nich zmítají. Tyto spory s sebou nesou nevyhnutelná rozdělení uvnitř zemí a nezřídka dokonce vzplanou opravdové občanské války. Děje se tak i proto, že investice a pomoc, určené pro rozvoj, se často míjejí cílem a bývají zneužívány k rozdmýchávání sporů bez ohledu na zájmy zemí, kterým měly přinést užitek, nebo i proti jejich zájmům. Mnohé z těchto zemí si plně uvědomují nebezpečí, že se stanou obětí neokolonialismu, a pokoušejí se z toho vybědnout. Toto vědomí, i když ne bez těžkostí, váhání a někdy i rozporů, dalo svého času počátek Mezinárodnímu hnutí neangažovaných zemí. Toto hnutí by se chtělo tím, co je na něm pozitivního, účinně zastávat práva každého národa na sebeurčení, na vlastní nezávislost a bezpečnost, jakož i práva podílet se na základě rovnosti a solidarity na užívání statků, které jsou určeny pro všechny lidi.

22. Po dosavadních úvahách je nám jasnější obraz posledních dvaceti let a jsou nám srozumitelnější rozpory v severní části světa, tj. mezi Východem a Západem, rozpory, které jsou ve značném stupni příčinou zaostalosti nebo ustrnutí Jihu.

Rozvojové země, místo aby dospěly k *nezávislosti* a směřovaly vlastní cestou k dosažení spravedlivé účasti na statcích a službách určených pro všechny, stávají se spíš *kolečky* v mechanismu a součástkami v obrovském soustrojí. Často se to týká i sdělovacích prostředků. Většinou bývají řízeny z center severního světa a neberou vždy náležitý ohled na přednostní zájmy a problémy těchto zemí, nedbají jejich kulturní tvárnosti, nezřídka podávají pokrivený pohled na život a na člověka, takže neslouží požadavkům opravdového rozvoje.

Každý z těchto *neprátelských bloků* dosud má, jak se všeobecně říká, *tendenci k imperialismu* neboli jistou náchylnost k neokolonialismu; a někteří takovému pokušení snadno podléhají, jak nás poučují i nejnovější dějiny.

Právě tato nenormální situace, která je následkem války a přehnané obavy o *vlastní bezpečnost*, brání v solidární spolupráci všech pro obecné blaho lidstva, škodí především všem mírumilovným lidem a zbavuje je práva na přístup ke statkům určeným pro všechny lidi.

Z tohoto hlediska je rozdělení světa *přímou překážkou* v úsilí o opravdovou změnu podmínek zaostalosti v rozvojových zemích. Avšak tyto národy se vždy nesmiřují se svým osudem.

Kromě toho se zdá, že tytéž potřeby hospodářství zatíženého vojenskými výdaji, byrokracií a vnitřní neschopností, jsou nyní příznivé procesům, které by mohly zmírnit protiklady mezi bloky a usnadnit započetí plodného dialogu a opravdovou spolupráci pro mír.

23. Tvrzení encykliky *Populorum progressio*, že investice určené na výrobu zbraní mají být použity na to, aby se národům ulehčilo od hladu a bídy⁴¹, činí ještě naléhavější výzvu k překonání protikladů existujících mezi bloky.

Dnes takové zdroje bohatství každému z těchto *bloků* prakticky umožňují dosáhnout převahy nad druhým a tím způsobem si zajistit svou vlastní bezpečnost. Toto zvrácené počínání, od počátku zcestné, ztěžuje národům, které by po stránce historické, hospodářské a politické mohly hrát vůdčí úlohu, řádné plnění závazku solidarity vůči národům toužícím po plném rozvoji.

⁴¹ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 53

Zde musíme prohlásit – a nezdá se, že by to byla nadsázka –, že vedoucí roli mezi národy lze ospravedlnit pouze *možností a vůlí přispívat* v širší a velkodušnější míře k obecnému blahu.

Kdyby některý národ více či méně vědomě podlehl pokušení uzavírat se do sebe a odmítal by odpovědnost vyplývající z jeho převahy ve svazku národů, jistě *by se vážně zpronevěřil* své mravní povinnosti. Snadno to můžeme pozorovat v takových historických okolnostech, v nichž věřící *víceméně* spatřují úradky Boží prozřetelnosti, která může používat i národy jak pro uskutečnění svých plánů, tak aby zmařila "plány pohanů" (srov. Z 33 10).

Pokud, jak se zdá, Západ popouští uzdu formám rostoucí sobecké izolace a Východ z pochybných důvodů zanedbává povinnost spolupracovat na ulehčení bídy národů, jsme svědky nejen zrady oprávněných očekávání lidstva – což může mít nepředvídatelné následky –, nýbrž i opravdového porušení mravního závazku.

24. Jestliže výroba zbraní na úkor skutečných potřeb lidí a žádoucího nasazení vhodných prostředků k jejich uspokojení je těžkým zlořádem v nynějším světě, pak je nemenším zlořádem také *obchod se zbraněmi*. Ano, je třeba dodat, že zde je *morální posuzování ještě přísnější*. Jak známo, jde o obchod bez hranic, schopný překročit i přehradu bloků. Dokáže překonat rozdělení na Východ a Západ; a především rozdělení na Sever a Jih. A co je nejhorší, dokáže se dokonce uhnízdit i v *nejrůznějších regionech* jižní části světa. A tak máme před sebou podivný jev: hospodářská pomoc a rozvojové plány narážejí na překážky v podobě nepřekročitelných ideologických přehrad, přehrad celních a obchodních. Naproti tomu *zbraně* jakéhokoli původu se prodávají s absolutní svobodou do různých částí světa. A všichni vědí, jak zřetelně zdůraznil nejnovější dokument Papežské komise *Iustitia et pax* o mezinárodním zadlužení⁴², že v některých případech je kapitál poskytnutý vyspělým světem jako půjčka používán v rozvojovém světě výhradně na nákup zbraní.

Jestliže k tomu všemu připojíme všeobecně známé *strašlivé nebezpečí*, hrozící od neuvěřitelně velkých zásob *atomových zbraní*, vysvítá z toho logický důsledek: současný svět, který takto vidíme, včetně světa hospodářského, místo aby se staral o *opravdový rozvoj*, který by všechny vedl k "lidštějšímu" životu – jak to nastínila encyklika *Populorum progressio*⁴³ –, směřuje, zdá se, k tomu, že nám urychlí cestu *ke smrti*. Účinky takového stavu věci se projevují v zostření typické rány, příznačné pro zmatky a konflikty dnešních lidí: *stále rostoucí miliony uprchlíků*, které války, přírodní pohromy, pronásledování a diskriminace všeho druhu připravily o domov, práci, rodinu i vlast. Tragédie těchto zástupů se zračí v zdrcených tvářích mužů, žen a dětí, kteří už v rozděleném a nehostinném světě nemohou nalézt domov.

Nemůžeme zavírat oči ani před bolestnou ranou dnešního světa: před *terorismem*, zaměřeným na zabíjení a ničení lidí a statků bez rozdílu, na vytváření ovzduší strachu a nejistoty, často též zadržováním rukojmích. Teroristické činy nelze nikdy schvalovat, ani tehdy, když se tato nelidská praxe odůvodňuje nějakou ideologií nebo nezbytností nastolit novou společnost. Tím méně, jestliže tato rozhodnutí a tyto činy nabývají – jak se to dnes děje – někdy rozměrů skutečného masakru, jestliže jde o únosy nevinných osob, nezapletených do konfliktů, a sledují-li se propagandistické cíle. Anebo, což je ještě horší, když jsou to akce samoúčelné, když se zabíjí, jen aby se zabíjelo. Vůči takové hrůze a vůči tak nesmírnému utrpení stále platí slova, která jsem pronesl před několika

⁴² *All servizio della comunità umana: un approccio etico nel debito internazionale* (27. prosince 1986), III.2-1

⁴³ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 20-21: l.c., s. 267n

lety a která chci zde ještě jednou opakovat: "Křesťanské učení zakazuje ... druhé nenávidět a bezbranně zabíjet, stejně jako užívat teroristických metod."⁴⁴

25. Na tomto místě je třeba poukázat na *demografickou otázku* a na to, jakým způsobem se o ní dnes mluví. Pavel VI. to zdůraznil ve své encyklice⁴⁵ a já rozvedl v apoštolské exhortaci *Familiaris consortio*⁴⁶.

Nelze popřít, že zvláště v jižní části naší planety stojí demografická otázka v cestě rozvoji. Přitom se správně dodává, že na Severu má tato otázka opačné rysy: tam vzbuzuje neklid *pokles porodnosti* a s tím spojené stárnutí obyvatelstva, které už ani není schopno se biologicky obnovovat. Tento jev sám o sobě stačí, aby ztěžoval rozvoj. Tak jako není správné tvrzení, že nesnáze pocházejí pouze z demografického růstu, tak nebylo rovněž dokázáno, že *každý* demografický růst je neslučitelný se spořádaným rozvojem.

Na druhé straně je velmi povážlivé zjištění, že se v mnoha zemích provádějí *soustavné kampaně* proti přirozené porodnosti. Tyto kampaně se v nich konají z iniciativy jejich vlád a odporují nejen kulturní a náboženské totožnosti těchto národů, ale také povaze pravého rozvoje. Často jsou vynucené a financované cizími kapitály, a někdy na nich dokonce závisí pomoc a hospodářsko-finanční ochrana. V každém případě se tím často *nanejvýš hrubě zasahuje* do svobodného rozhodování zúčastněných osob, mužů a žen, na které nezřídka doléhají nepřipustné donucovací mechanismy včetně ekonomických, aby se podřídili této nové formě útlaku. Právě na nejchudších lidech se páchají takové křivdy; není neopodstatněné podezření, že z toho vzniká nový rasismus nebo se napomáhá jistým, rovněž rasistickým formám eugenismu.

Také tento zločin, vyžadující rozhodné odsouzení, ukazuje na *bludné a převrácené chápání* opravdového rozvoje člověka.

26. Tento převážně záporný obraz *skutečné situace* rozvoje v současném světě by nebyl úplný, kdybychom neukázali také existující *známky kladné*.

První kladná známka je u velmi mnoha lidí *plné vědomí* vlastní důstojnosti jednoho každého člověka. Toto vědomí se projevuje například tím, že se všude probouzí *zájem o respektování lidských práv* a že se co nejrozhodněji bojuje proti jejich porušování. Viditelným znamením toho je množství soukromých, nedávno vzniklých sdružení, někdy i světového významu. Skoro všechna se s velkou pozorností a s chvályhodnou objektivitou zabývají sledováním mezinárodních událostí na tomto tak choulostivém poli.

Musíme zde uznat vliv, jaký měla *Deklarace lidských práv*, vyhlášená téměř před čtyřiceti lety Organizací spojených národů. Již samotná její existence a její postupné přijímání mezinárodním společenstvím je známkou rostoucího uvědomění. V téže oblasti lidských práv je třeba říci totéž i o jiných právních orgánech Organizace spojených národů a o jiných mezinárodních institucích.⁴⁷

Uvědomění, o kterém je řeč, se nevyskytuje jen u *jednotlivců*, ale také u *národů*, které jako celky s vyhraněnou kulturní totožností jsou obzvláště citlivé na právo na zachování svého cenného dědictví, na svobodné zacházení s ním a na jeho rozvíjení.

⁴⁴ Homilie v Droghedě v Irsku, 29. září 1979, 5: AAS 71 (1979), II, s. 1079

⁴⁵ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 37: l.c., s. 275n

⁴⁶ Srov. apošt. exhortace *Familiaris consortio* (22. listopadu 1981), zvláště čl. 30: AAS 74 (1982), s. 115-117

⁴⁷ Srov. *Droits de l'homme. Recueil d'instruments internationaux*, Spojené národy, New York 1983; Jan Pavel II., enc. *Redemptor hominis* (4. března 1979), 17: AAS 71 (1979), s. 296

Zároveň si ve světě, rozděleném a trýzněném konflikty různého druhu, razí cestu *přesvědčení o všestranné vzájemné závislosti*, a v důsledku toho nutnost takové solidarity, která by ji převzala a přenesla na rovinu mravní. Dnes si lidé snad více než v minulosti uvědomují, že je spojuje společný úděl a že musí budovat společně, má-li se předejít všeobecné katastrofě. Z hloubi neklidu, strachu a únikových jevů, jako je *narkomanie*, které jsou typické pro současný svět, se pozvolna vynořuje pochopení, že dobro, ke kterému jsme všichni povoláni, ani štěstí, po kterém toužíme, se nedá dosáhnout bez *společného úsilí všech* a s vyloučením sobectví.

K tomu přistupuje jako známka *úcty k životu* – přes všechna pokušení k jeho zničení (od potratu až k eutanazii) – současně *starost o mír* a vědomí, že mír je *nedělitelný*, protože buď ho mají *všichni*, nebo *nikdo*. Starost o takový mír, který se stále více dožaduje přísného respektování *spravedlnosti*, a tím i rovnoměrného rozdělování plodů opravdového rozvoje.⁴⁸

Mezi *kladnými známkami* současné doby sluší také zaznamenat rostoucí vědomí o omezenosti dostupných zdrojů, o potřebě respektování *celistvosti a rytmů přírody* a vědomí, že je nutné brát na ně ohled při plánování rozvoje a neobětovat je demagogickým koncepcím. V tom je podstata *péče o ekologii*.

Je také spravedlivé uznat úsilí vedoucích činitelů, politiků, národohospodářů, odborářů, vědců a pracovníků mezinárodních institucí – z nichž mnozí čerpají inspiraci z náboženské víry –, kteří velkodušně a s nemalou osobní obětavostí přispívají k překonání zla ve světě a ze všech sil usilují o to, aby se co nejvíce lidí mohlo těšit z dobrodiní míru a žít životem hodným toho jména.

Nemalým *přínosem* jsou zde *velké mezinárodní organizace* a některé organizace regionální, jejichž spojené snahy umožňují velmi účinné iniciativy.

Díky jejich přispění dokázaly i některé země třetího světa, přestože jsou zatíženy mnoha zápornými předpoklady, dosáhnout *jisté soběstačnosti v zásobování potravinami* nebo jistého stupně industrializace, která jim dovoluje důstojně žít a obyvatelstvu v aktivním věku zajistit pracovní příležitosti.

Takže v současném světě *není všechno záporné* – a jinak tomu ani být nemůže. Vždyť prozřetelnost nebeského Otce bdí s láskou nad našimi každodenními starostmi (srov. Mt 6,25-32; 10,23-31; Lk 12,6-7; 22-30). Uvedené kladné hodnoty svědčí dokonce o nové *morální starosti*, především o velké problémy lidstva, jakými jsou rozvoj a mír.

Tato skutečnost mě přivádí k úvaze o *pravé povaze rozvoje* národů v duchu encykliky, jejíž jubileum slavíme a jejímuž učení chceme vzdát hold.

⁴⁸ Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes* 78; Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 76: s. 294n: "Bojovat proti bídě a nespravedlnosti znamená spolu se zvyšováním blahobytu pracovat i na lidském a duchovním rozvoji všech, a tím na blahu celého lidstva. Mír neznamená pouze, že mlčí zbraně, není to jen výslednice stále nejisté rovnováhy sil. Mír se buduje den ze dne, a to tím, že usilujeme o řád, který chtěl Bůh a který vede k dokonalejší spravedlnosti mezi národy."

IV. kapitola

Opravdový lidský rozvoj

27. Pohled na současný svět, k němuž nás vybízí encyklika, nás vede především ke zjištění, že rozvoj *není proces přímočarý, automatický a svou povahou neohraničený*, jako by při splnění jistých podmínek mohlo lidstvo rychle dospět k bezmezné dokonalosti.⁴⁹

Takové pojetí, spojené spíše s chápáním pokroku podle *osvícenské* filozofie než s chápáním rozvoje⁵⁰ ve smyslu specificky hospodářsko-sociálním, se nyní zdá být vážně zpochybněno, zvláště po tragických zkušenostech obou světových válek a po plánovaném a částečně uskutečněném vyhlazení celých národů a při hrozícím atomovém nebezpečí. Po prostoduchém, *iracionálním optimismu* se zákonitě dostavily obavy o osud lidstva.

28. Současně však prodělává krizi také rozvojová koncepce zvaná ekonomická nebo ekonomistická. Dnes je skutečně možné lépe pochopit, že *pouhé hromadění* statků a služeb, i když je k užítku většiny, k lidskému štěstí nestačí. Tudíž ani přístup k množství skutečných *vymožeností*, jaké přinesly v poslední době věda a technika spolu s informatikou, s sebou nenese vysvobození od všemožného otroctví. Naopak, zkušenosti nedávných let nás učí, že celá ta spousta snadno dostupných prostředků a možností, se obrací proti člověku a zotročuje ho, není-li řízena *mravním smyslem* a zaměřena na opravdové dobro lidského rodu.

Obzvláště poučné je, zdá se, jedno *zarážející zjištění* z nejnovější doby: vedle bídy zaviněné zastáváním, kterou nelze trpět, máme před sebou jistý *nadměrný rozvoj*, který je též nepříjemný, neboť se přiči opravdovému dobru a štěstí stejně jako nerozvinutost. Nadměrný rozvoj, záležející v *přílišné hojnosti* hmotných statků všeho druhu u některých společenských vrstev, snadno lidi mění v otroky "vlastnění" a *bezprostřední* požívačnosti, kteří nevidí jiný obzor než rozmnožování statků, které již mají, nebo jejich nahrazování jinými, ještě dokonalejšími. Je to takzvaná konzumní společnost neboli *konzumismus*, který s sebou nese tolik plytvání a odpadků. Vlastněný předmět, nahrazený jiným, dokonalejším, je odhozen, aniž si člověk uvědomí jeho vlastní možnou trvalou hodnotu, anebo že by mohl posloužit ještě nějakému chudšímu člověku.

Všichni zblízka pozorujeme důsledky zvrácené vůle, kterou otročíme pouhé spotřebě: především vulgární materialismus a současně *hlubokou neuspokojenost*. Je lehké pochopitelné, že nejsme-li odolní vůči záplavě reklamy a vůči neustálé svůdné nabídce zboží, pak čím víc kdo má, tím víc dychtí mít. Hlubší tužby přitom zůstanou nenaplněny, dokonce je už snad ani nemáme.

Encyklika papeže Pavla VI. signalizovala dnes tak často zdůrazňovaný rozdíl mezi "mít" a "být"⁵¹, který předtím přesně formuloval 2. vatikánský koncil.⁵² *Vlastnění* věcí a statků samo o sobě

⁴⁹ Srov. Jan Pavel II., ap. exhortace *Familiaris consortio*, 6: AAS 74 (1982), s. 88: "...Dějiny nejsou jednoduše a nutně jen pokrok k lepšímu, nýbrž výsledek svobody, anebo ještě spíše zapasu mezi svobodami, které si navzájem odporují."

⁵⁰ Vzhledem k tomu bylo v textu této encykliky použito slovo "rozvoj", a ne slovo "pokrok". Avšak slovu "rozvoj" se dává plnější smysl.

⁵¹ Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 19: s. 266n: "Mít stále více nesmí však ani pro jednotlivce, ani pro národy platit za poslední cíl. Každý růst má dvě stránky ... Vylučné vyhledávání majetku se tak stává překážkou vnitřního růstu člověka a je i proti jeho opravdové velikosti. Hrabivost je pro národy právě tak jako pro jednotlivé osoby nejjasnější známkou mravní zaostalosti." Srov. též Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens* (14. května 1971), 9: AAS 63 (1971), s. 407n

člověka nezdokonalí, jestliže nepřispívá k dozrávání a obohacování jeho "bytí" nebo k uskutečnění jeho lidského poslání jako takového.

Zajisté, protiklad mezi "být" a "mít" ani nebezpečí spočívající v samé podstatě věci, že totiž prostě hromadit věci a snažit se nahrazovat je novými bude pokládáno za víc než samotné "být", se nemusí nutně zvrátit v *rozpor*. Jedna z největších nespravedlností současného světa záleží v tom, že poměrně *málo* lidí vlastní mnoho, a *mnoho* lidí nevlastní skoro nic. Je to nespravedlnost vyplývající ze špatného rozdělování statků a služeb, původně určených pro všechny.

Popíšeme to takto: Jsou jedni – nečetní, kteří mají mnoho; poněvadž kult majetku je jim překážkou, aby obrátili stupnici hodnot, skutečně nedokážou dospět k "bytí". A jsou druzí – totiž množství těch, kteří vlastní málo nebo nic; poněvadž jim chybějí i základní statky, nemohou směřovat k tomu, k čemu jsou jako lidé povoláni především.

Zlo nezáleží ve vlastnictví jako takovém, ale v takovém vlastnictví, které u předmětu vlastnictví nedbá na *jakost* a na *správnou stupnici hodnot*; tato jakost a stupnice vycházejí z toho, že samotné statky i zacházení s nimi jsou podřízeny "bytí" člověka a jeho pravému poslání.

Je to důkaz, že ačkoli má *rozvoj svůj nezbytný hospodářský rozměr*, neboť musí umožnit co největšímu počtu obyvatel světa užívání statků nutných k "bytí", není tímto rozměrem vyčerpán. Je-li na něj zredukován, obrací se proti těm, kterým chceme, aby sloužil.

Příznačné rysy plného, "lidštějšího" rozvoje, který by byl při respektování hospodářských požadavků udržitelný a na výši pravého povolání člověka, muže a ženy, byly popsány Pavlem VI.⁵³

29. Rozvoj nejen hospodářský se řídí touto skutečností a tímto *posláním člověka v jeho celistvosti* neboli také *úlohou jeho ducha*. Člověk nepochybně potřebuje stvořené statky a výrobky průmyslu, který se neustálým vědeckým a technickým pokrokem rozvíjí. Stále nové možnosti disponování hmotnými statky, jestliže slouží uspokojování potřeb, otvírají nové obzory. Nebezpečí zvráceného konzumismu a nadbytečné vumělkované potřeby nesmějí překážet uznání a užívání nových statků a prostředků, které máme k dispozici. Ano, musíme v nich vidět Boží dar a odpověď na poslání člověka, které se plně uskutečňuje v Kristu.

Máme-li však dosáhnout opravdového rozvoje, nesmíme nikdy ztrácet ze zřetele *úlohu ducha*, na níž se zakládá *vlastní povaha člověka*: Bůh ho totiž stvořil ke svému obrazu a podle své podoby (srov. Gn 1,26). Tělesná a duchovní přirozenost je symbolizována v druhé zprávě o stvoření dvěma prvky: *zemí*, z které Bůh vytvořil fyzickou přirozenost člověka, a *duchem života*, který mu vdechl (srov. Gn 2,7).

Člověk tak má jistou podobnost s ostatními tvory: je povolán, aby jich užíval, staral se o ně a, státe podle líčení knihy Geneze (2,15), je umístěn v zahradě, aby ji obdělával a střežil; tím je ustanoven nade všemi tvory, které Bůh dal do jeho moci (srov. tamtéž, 1,25-26). Ale současně má člověk zůstat podřízen vůli Boha a Bůh mu stanoví meze v užívání a ovládání věcí (srov. tamtéž 2,16-17), podobně jako mu slibuje nesmrtelnost (srov. tamtéž 2,9; Mdr 2,23). Člověk tedy jako obraz Boha má jistou podobnost také s ním. Shodně s tímto učením nemůže rozvoj záležet jen v užívání, ovládání a *neohraničeném vlastnění* stvořených věcí a produktů lidského umu, nýbrž spíše v tom, že jejich vlastnění, ovládání a zacházení s nimi je podřízeno podobnosti člověka Bohu a jeho povovo-

⁵² Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 35; Pavel VI., promluva k diplomatickému sboru (7. ledna 1965): AAS 57 (1965), s. 232

⁵³ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 20-21: l.c., s. 267n

lání k nesmrtelnosti. To je *transcendentní pravda* o člověku, kterou, jak je vidět, sdílejí od počátku muž a žena (srov. Gn 1,27) a která je proto základem společnosti.

30. Rozvoj, jak ho chápe Písmo svaté, není pojem pouze "laický", "světský", ale jeví se také – se svým těžištěm společensko-hospodářským – jako *novodobé vyjádření* základního rozměru vlastního povolání člověka.

Člověk totiž nebyl stvořen nehybný a statický. Jeho první biblický popis ho představuje jako *tvora a obraz*, kterého určuje jeho *původ a podobnost*: to je, co ho dělá člověkem. Ale to všechno vtiskuje do každé lidské bytosti, ať je to muž nebo žena, každému zvlášť i oběma společně, *zárodek nezbytnosti* plnit přirozený úkol. Tímto úkolem je bezpochyby vláda nad tvory, "obdělávání zahrady". Úkol má být plněn v *poslušnosti* vůči Božímu zákonu, a tedy také s ohledem na přijatý "obraz", který je zjevným základem vlády, přiznané člověku proto, aby dbal o své zdokonalení (srov. Gn 1,26-30; 2,15-16; Mdr 9,2-3).

Když člověk není poslušný Boha a odmítá podrobit se jeho moci, příroda se mu staví na odpor a už ho neuznává za svého "pána", protože pošpinil Boží obraz. Povolání k vlastnění a k užívání stvořených prostředků platí sice dále, ale po hříchu se jejich užívání stává obtížným a je plné námahy (srov. Gn 3,17-19).

A skutečně, další kapitola knihy *Geneze* nám ukazuje Kainovo potomstvo, které buduje "město", věnuje se pastevectví, umění (hudbě) a technice (slévání kovů); současně také začalo "vzývat jméno Pána" (srov. Gn 4,17-26). Dějiny lidského pokolení, popsané v Písmě svatém, jsou i po prvotním hříchu dějinami *mnoha činů*, které se ve stálém střetávání a zpochybňování hříchem opakují, vyvolávají a šíří jako odpověď na Boží povolání, dané na počátku muži a ženě (srov. Gn 1,26-28), na to povolání, jež je nedílnou součástí podoby, kterou přijali.

Z toho plyne logický závěr, alespoň pro lidi věřící v Boží slovo, že takzvaný současný "rozvoj" se má pokládat za součást dějin započatých stvořením světa a stále ohrožených opomíjením Boží vůle a především pokušením k modloslužbě; ale tyto dějiny v hlubším smyslu souhlasí se zaslíbeními učiněnými na počátku. Kdo by si vzal za záminku, že zápas je těžký nebo že k dosažení vítězství je třeba neustálého vypětí sil, anebo by argumentoval vědomím, že on sám padne za obět nebo bude začínat stále znova, a zřekl by se *obtížného, ale podnětného úkolu* zlepšovat osud celého lidstva a každého člověka, ten by nedbal vůle Boha Stvořitele. V tomto ohledu jsem rozebral v encyklice *Laborem exercens* povolání člověka k práci, abych zdůraznil, že právě člověk je vždy předním činitelem rozvoje.⁵⁴

Dokonce sám Pán Ježíš v podobenství o hřivnách upozorňuje, jak přísně bude naloženo s tím, který se opovážil ukryt obdržet dar: "Služebníku špatný a líný! Věděl jsi, že sklízím, kde jsem nesel, a sbírám, kde jsem nerozsypal ... Vezměte mu tu hřivnu a dejte tomu, kdo má deset hřiven" (Mt 25,26-28). My, kteří dostáváme Boží dary, abychom je zúročovali, jsme povinni "sít" a "sbírat". Nebudeme-li to dělat, bude nám vzato i to, co máme.

Hlubší rozjímání o těchto přísných slovech nás může pohnout k tomu, abychom rozhodněji poznali *povinnost*, která je dnes pro všechny naléhavá: napomáhat plnému rozvoji ostatních, "rozvoji celého člověka a celého lidstva"⁵⁵.

⁵⁴ Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens* (14. září 1981), 4: AAS 73 (1981), s. 584; Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 15: l.c., s. 265

⁵⁵ Tamtéž, 42: l.c., s. 278

31. *Víra v Krista Vykupitele* osvětluje povahu rozvoje zevnitř a je také vodítkem v uskutečňování úkolu pomáhat druhým. V listě svatého Pavla Kolosanům čteme, že Kristus je prvorozený ze všeho tvorstva a že v něm je základ všeho (srov. 1,15-16). V něm totiž všechno spočívá, poněvadž Bohu "se zlíbilo, aby v něm přebývala veškerá plnost a aby se skrze něho všechno smířilo s Bohem" (tamtéž, 1,19-20).

Do tohoto Božího plánu, který začíná od věků v Kristu, dokonalém "obrazu" Otce (srov. Kol 1,15), a vrcholí v něm, "prvorozeném mezi vzkříšenými z mrtvých" (tamtéž, 1,18), *je zahrnuta naše historie*. Je poznamenána naším osobním i kolektivním úsilím o zlepšení životních podmínek lidí, o překonání těžkostí, stále se objevujících na naší cestě. Tím způsobem se připravujeme na účast v plnosti, která "sídlí v Pánu" a kterou on dává "svému tělu, to je církvi" (srov. tamtéž, 1,18; Ef 1,22-23), zatímco hřích, který nám ustavičně klade nástrahy a poškozují naše díla, je přemáhán a vykupován "usmířením", které vykonal Kristus (srov. Kol 1,20).

Tady se obzor rozšiřuje. Sen o neomezeném "pokroku" je tu znova, ale vnitřně proměněný *novým viděním*, které otevírá křesťanská víra; odtud přijímáme, že takový pokrok je možný jen proto, že Bůh Otec již od počátku chtěl svou slávu sdílet s člověkem v Ježíši Kristu, vzkříšeném z mrtvých: "v něm máme vykoupění skrze jeho krev, odpuštění hříchů" (Ef 1,7). V něm se také Otcí zalíbilo přemoci hřích a obrátit jej v naše největší dobro⁵⁶, které nekonečně převyšuje vše, čeho může dosáhnout pokrok.

Můžeme tedy s jistotou tvrdit, že zatímco se trápíme uprostřed temnot a nedostatků zaviněných rozvojem *nedostatečným* a rozvojem *nezvládnutým*, "tělo porušitelné na sebe jednou vezme neporušitelnost, a toto tělo smrtelné vezme na sebe nesmrtelnost" (Kor 15,54), až Pán "odevzdá své království Bohu Otcí" (tamtéž, 15,24) a všechna *naše* díla a všechny skutky hodné člověka budou vykoupěny.

Pohled víry kromě toho dobře objasňuje důvody, které vedou *církev* k tomu, aby se zabývala problematikou rozvoje; aby k tomu směřovala *povinnost její pastýřské služby*; aby všechny vybízela k rozjímání o povaze a rázu pravého rozvoje člověka. Svou angažovaností chce církev na jedné straně sloužit Božímu plánu, jehož cílem je, aby všechny věci došly plnosti, která sídlí v Kristu (srov. Kol 1,19) a kterou on dal svému tělu. Na druhé straně chce plnit své základní poslání být "svátostí neboli znamením a nástrojem vnitřního spojení s Bohem a jednoty celého lidstva"⁵⁷.

Pro některé církevní otce byl takový pohled na církev inspirací k vypracování originálních koncepcí *smyslu dějin a lidské práce*, která usiluje o cíle ji samu přesahující (transcendentní), vždy vymezené spojením s dílem Kristovým. Jinými slovy, v patristice můžeme spatřovat *optimistický pohled na dějiny* a na lidskou práci jako na *trvalou hodnotu* vlastní činům, jež vykonal člověk, poněvadž jsou vykoupěny Kristem a určeny pro slíbené Boží království.⁵⁸

Stejně tak je v *nejstarší nauce a praxi* církve obsaženo přesvědčení, že církvi, jejím služebníkům i všem věřícím jejich povolání přikazuje mírnit bídu nuzných, ať blízkých nebo vzdálených, a to nejen ze svého přebytku, ale i z toho, co je k životu nezbytné. Doléhá-li nouze, je přímo zloči-

⁵⁶ Srov. Velikonoční chvalozpěv (Exsultet), (Český misál, Vatikán, Česká liturgická komise, 1983: "Vpravdě nezbytný byl hřích Adamův, který Kristus zahladil svou smrtí! Ó šťastná vina, pro kterou přišel Vykupitel tak vznešený a veliký!")

⁵⁷ Srov. 2. vat. koncil, věroučná konstituce o církvi *Lumen gentium*, 1

⁵⁸ Srov. např. sv. Basil Veliký, *Regulae fusius tractatae* (Obšírný výklad řehole), interrogatio XXXVII, 1-2: PG 31,1009-1012; Teodoret z Cyru, *De Providentia, Oratio VII*: PG 83,665-686; sv. Augustin, *De Civitate Dei*, XIX, 17: CCL 48,683-685

nem hledět si více nádhery chrámů a bohoslužeb než jiných nezbytných potřeb; právě naopak je žádoucí to všechno přenechat jiným, aby se mohl poskytnout chléb, nápoj, oděv a přístřeší těm, kdo je postrádají.⁵⁹ Jak už bylo řečeno, poukazuje se na "*hierarchii hodnot*" – v rámci práva na vlastnictví – mezi "být" a "mít", zvláště když "mít", vlastnictví několika, může přinášet újmu "být" tolika jiných.

Papež Pavel VI. se v uvedené encyklice drží tohoto učení a dává se vést pastorální konstitucí *Gaudium et spes*.⁶⁰ Já ze své strany chci zdůraznit důležitost a naléhavost tohoto učení a prosím Boha o sílu pro všechny křesťany, aby je věrně uváděli do praxe.

32. Závazné úsilí o rozvoj národů není jen povinnost čistě *individuální*, tím méně *individualistická*, jako kdyby bylo možné dosáhnout pokroku izolovanými silami. Je to příkaz *pro všechny i pro každého zvlášť*, pro muže i ženy, pro společenství a národy, obzvláště pro katolickou církev i pro ostatní církve a církevní společnosti. Jsme plně připraveni v této oblasti s nimi spolupracovat. A v tomto smyslu my katolíci zveme bratry křesťany k účasti na našich akcích a prohlašujeme, že jsme ochotni podílet se na jejich akcích a přijmout jejich pozvání. V této snaze o celkový rozvoj člověka můžeme také mnoho dokázat ve spojení s vyznavači jiných náboženství, jak se to už ostatně na mnoha místech děje.

Spolupráce na rozvoji celého člověka a každého člověka je totiž povinností *všech vůči všem*, musí být synchronizovaná a sdílená čtyřmi částmi světa: Východem, Západem, Severem i Jihem – neboli, abychom použili výraz dnes obvyklý, musí ho sdílet více "světů". Jestliže se naproti tomu usiluje o rozvoj pouze v jedné části světa, dělá se to k velké škodě ostatních; a tam, kde se s rozvojem začíná, nedaří se nebo se zvrátí – právě proto, že nebere ohled na jiné.

Také *národy* mají právo na vlastní plný rozvoj, který zahrnuje aspekty hospodářské i společenské – o čemž byla řeč výše –, ale musí dbát i na *kulturní totožnost* a otevřít se transcendentní skutečnosti. A ni přímá nutnost rozvoje se nesmí brát za záminku k vnucování vlastního způsobu života nebo vlastního náboženství jiným.

33. Model rozvoje, který by nerespektoval a nepodporoval *lidská práva*, osobní a společenská, hospodářská a politická, včetně *práv národů*, by nebyl *důstojný člověka*.

Dnes snad víc než kdy jindy poznáváme vnitřní rozporuplnost rozvoje omezeného jen na hospodářskou oblast. Takový rozvoj snadno podřizuje lidskou osobu a její nejhlubší potřeby hospodářskému plánování, které sleduje jenom zisk.

Vnitřní spojitost mezi opravdovým rozvojem a respektováním práv člověka znovu ukazuje jeho *mravní* charakter: opravdové velikosti člověka, v souladu s přirozeným a historickým povoláním každého jednotlivce, nelze dosáhnout *výhradně* využíváním přemíry statků a služeb nebo dokonalých infrastruktur.

Když jednotlivci a tzv. lid vidí, že společnost nedodrží důsledně požadavky mravní, kulturní a duchovní, opírající se o důstojnost osoby a o vlastní totožnost každého společenství, počínaje rodinou a náboženskými sdruženími, pak všechno ostatní – přemíra statků, hojnost technických

⁵⁹ Srov. např. sv. Jan Zlatoústý, *In Evan. S. Matthaei hom.* 50 3-4: PG 58,5/508-510; sv. Ambrož, *De Officiis Ministrorum*, lib. II, XXVIII, 136-140: PL 16,139-141; Possidius, *Vita S. Augustini Episcopi*, XXIV: PL 32,53n

⁶⁰ Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 23: l.c., s. 268; citát z 1 Jan 3,17 a dále: "Je všeobecně známo, s jakou rozhodností církevní otcové učili, jak mají jednat ti, kdo mají majetek, vůči těm, kdo jsou v nouzi." V předešlém odstavci papež citoval čl. 69 pastorální konstituce 2. vat. koncilu *Gaudium et spes*

prostředků sloužících každodennímu životu, stupeň prosperity zavrhnou a časem tím pohrdnou. Náš Pán to jednoznačně potvrzuje v evangeliu. Upozorňuje všechny na pravou stupnici hodnot: "Neboť co prospěje člověku, kdyby získal celý svět, ale ztratil svou duši?" (Mt 16,26).

Opravdový rozvoj, vyhovující potřebám, jež jsou vlastní lidské bytosti, muži nebo ženě, dítěti i starci, vyžaduje – u těch, kdo se činně účastní tohoto procesu a přispívají k němu – především *živé vědomí hodnoty* práv všech a každého jednotlivě, jakož i nutnost hájit právo, které má každý: aby mohl plně využívat dobrodiní vědy a techniky.

Ve vnitřních záležitostech každého národa má nesmírný význam respektování celého komplexu práv: zvláště práva na život v každé fázi jeho existence; práv rodiny jako základního společenství neboli "buňky společnosti"; spravedlnosti v pracovních vztazích; práv spojených s životem společnosti jako takové ve smyslu politickém; práv založených na Božím povolání člověka – v přesahu (transcendenci) řádu přirozeného.

Na úrovni mezinárodní neboli na úrovni vztahů mezi státy nebo abych užil běžného označení – mezi různými "světy" – je nutné plné respektování totožnosti každého národa a jeho historických a kulturních specifik. Také je nutné, jak už připomněla encyklika *Populorum progressio*, vytvořit každému národu možnost "posadit se ke společnému stolu"⁶¹, místo aby jako Lazar ležel za dveřmi, kam by "psi přicházeli a lízali mu vředy" (srov. Lk 16,20). Jak národy, tak jednotlivci se musí těšit *základní rovností*⁶², o kterou se opírá například Charta Organizace spojených národů: rovnosti, která je základem práva všech na účast v procesech plného rozvoje.

Aby byl rozvoj úplný, musí se uskutečňovat v *solidaritě a svobodě*, přičemž z těchto zdrojů nesmí jeden vylučovat druhý. Morální povaha rozvoje a nezbytnost jej podporovat vyniknou tehdy, budeme-li brát ohled na všechno, co nezbytně vyplývá z řádu *pravdy a dobra*, který je člověku vlastní. Nadto křesťan, vedený k tomu, aby viděl v člověku Boží obraz, jenž je povolán k plné účasti na pravdě a dobru – a tím je *sám Bůh* –, pokládá úsilí o rozvoj a jeho uskutečňování bez zachovávaní a respektování jedinečné důstojnosti tohoto obrazu za nesmyslné. Jinými slovy, opravdový rozvoj se musí opírat o *lásku k Bohu a k bližnímu* a přičiňovat se o zlepšení vztahů mezi jednotlivci a společnostmi. To je "civilizace lásky", o které tak často hovořil papež Pavel VI.

34. Morální charakter rozvoje nemůže pomíjet mlčením ani respektování tvorů, z nichž pozůstává viditelná příroda. Řekové, naznačující řád, který ji charakterizuje, ji nazývali "kosmos". Tato realita též vyžaduje respektování, a to v trojím ohledu, který stojí za zevrubnou úvahu:

První úvaha záleží v tom, že je na místě *čím dál lépe chápat*, že nelze beztrestně využívat různých tvorů, ani živých, ani neživých – rostlin, zvířat, živlů – libovolně, podle vlastních hospodářských potřeb. Naopak, musí se doceňovat *přirozenost každé bytosti* a jejich *vzájemné propojení* v uspořádaném systému, jakým je právě kosmos.

Druhá úvaha se zakládá na ještě tísnivějším zjištění, totiž na *omezenosti přírodních zdrojů*, z nichž část, jak se obvykle říká, *není obnovitelná*. Jejich *bezohledné užívání*, jako by byly nevyčer-

⁶¹ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 47: l.c., s. 280: "Svět, v němž svoboda není jen prázdné slovo a v němž chudý Lazar může zasednout u jednoho stolu s bohatým."

⁶² Srov. tamtéž, 47: l.c., s. 280: "Je třeba vybudovat svět, kde by každý člověk bez rozdílu původu, náboženství a národnosti mohl vést život skutečně lidský, prostý otročením lidem..."; srov. též 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 29. Takováto *základní rovnost* je jeden ze zásadních důvodů, proč je církev vždy proti jakékoli formě rasismu.

patelné, představuje vážné nebezpečí, že už z nich nebudou moci těžit nejen nynější, ale především budoucí generace.

Třetí úvaha se týká přímo důsledků jistého typu rozvoje na *životní podmínky* v průmyslových oblastech. Všichni víme, že účinkem industrializace je stále častěji znečištění ovzduší, což s sebou nese poškození zdraví obyvatelstva.

Z toho tedy znovu vyplývá, že rozvoj, jeho plánování, užívání přírodních zdrojů a způsob, jakým se z nich těží, nelze oddělovat od respektování mravních zákonů. Jeden z nich bezpochyby vymezuje užívání viditelné přírody. Vláda, kterou Stvořitel dal člověku jako Božímu obrazu (srov. Gn 1,26), není absolutní, ani se nedá mluvit o svobodě k "užívání nebo zneužívání" nebo o libovolném nakládání s věcmi tak, jak nám to nejlépe vyhovuje. Omezení uložené člověku od počátku samotným Stvořitelem a vyjádřené symbolicky zákazem "jíst ovoce ze stromu" (srov. Gn 2,16-17) dostatečně jasně ukazuje, že ve vztahu k viditelné přírodě jsme podrobeni nejen biologickým, ale i mravním zákonům, které nelze beztrestně přestupovat.

Správné chápání rozvoje nemůže přehlížet výše uvedený soubor úvah – týkající se užívání přírody, možného obnovování zdrojů a důsledků nezřízené industrializace –, který našemu svědomí předkládá svůj *morální rozměr*, podle něhož se pozná skutečný rozvoj.⁶³

⁶³ Srov. homilie ve Val Visdende (12. července 1987), 5: L'Osservatore Romano, 13: 14. července 1987; Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens* (14. května 1971), 21 : AAS 63 (1971), s. 416n

V. kapitola

Rozbor moderních problémů ve světle teologie

35. Protože rozvoj má z velké části *mravní* povahu, je zřejmě nezbytné přiznat také *překážky*, které mu stojí v cestě. Jestliže během let, která uplynula od vyhlášení encykliky Pavla VI., nenastal rozvoj – nebo se uskutečňoval, ale byl neznatelný, nevyrovnaný, ne-li dokonce protikladný –, pak nemohou být příčiny tohoto stavu jen hospodářské. Jak jsme již připomněli, působí zde také pohnutky politické. Rozhodnutí urychlující nebo brzdící rozvoj národů jsou totiž jistě činiteli politického rázu. Aby se překonaly výše uvedené zvrhlé mechanismy a nahradily se novými, spravedlivějšími a více odpovídajícími obecnému blahu lidstva, je nutná účinná politická vůle. Žel, rozbor situace vede k zjištění, že tato vůle byla dosud nedostatečná.

V pastoračním dokumentu, jako je tato encyklika, by byl rozbor neúplný, kdyby se omezoval výlučně na hospodářské a politické příčiny nerozvinutosti (a analogicky takzvaného nadměrného rozvoje). Proto je zapotřebí najít příčiny *mravní* povahy, které se objevují ve snažení lidí (jako osob, které jsou zavázány mravními povinnostmi) a které svým působením rozvoj brzdí a brání jeho plnému dosažení.

Stejně tak jsou-li k dispozici prostředky vědecké a technické, které se mají spolu s nezbytnými politickými zásahy konečně přičinit o to, aby národy dostaly impuls k opravdovému rozvoji, *pak pouze rozhodnutí povahy morální*, jež u věřících a zvláště u křesťanů spočívají na zásadách víry, odstraní všechny zábrany a překážky – s pomocí milosti Boží.

36. Je proto třeba si povšimnout, že svět rozdělený do bloků, ovládaných ustrnulými ideologiemi, v kterých místo vzájemného spolenectví a solidarity vládou různé formy imperialismu, může být jen světem podléhajícím "*strukturám hříchu*".

Souhrn záporných činitelů, které působí v opačném smyslu než pravé vědomí všeobjímajícího *obecného blaha* a potřeba podporovat je, svazuje, jak se zdá, osoby i instituce závislosti, kterou lze jen stěží překonat.⁶⁴

Třebaže mají na dnešní situaci vinu nejrůznější těžkosti, není nemístné mluvit o "*strukturách hříchu*". Tyto struktury, jak jsem uvedl v apoštolské exhortaci *Reconciliatio et paenitentia*, mají kořeny v hříchu osobním; proto jsou vždy spojeny s *konkrétními skutky* osob, které takové struktury zavádějí, utvrzují a ztěžují jejich odstranění.⁶⁵ A tak smí, šíří se a stávají se zdrojem dalších hříchů tím, že podmiňují a svazují lidské chování.

⁶⁴ Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 25

⁶⁵ Apoštolská exhortace *Reconciliatio et paenitentia* (2. prosince 1984), 16: "Mluví-li však církev o *okolnostech hříchu* nebo označuje-li jako *sociální hříchy* některé jevy nebo společné zvyklosti sociálních skupin, větších nebo menších, nebo také celých národů a národů žijících v jednom státě, ví a prohlašuje, že tyto sociální hříchy jsou zároveň důsledkem, nahromaděním a spojením mnoha *osobních hříchů*. Jde povětšinou o osobní hříchy, jak toho, kdo, ačkoli určitým způsobem může přispívat k vyvarování se, odstranění nebo alespoň omezení některých z nich, zanedbává tuto možnost z línosti, ze strachu a pro hanebné spiklenecké mlčení, kvůli zatajování, spoluúčasti na zločinu nebo z nedbalosti nerozhodné povahy; tak také toho, který se snaží vyhnout námaze a nepřijemnostem a předstírá líčené důvody vyšší důležitosti. Provinění tedy padají na hlavy osob. Žádná okolnost – stejně jako žádná instituce, žádný orgán, žádná společnost – není sama o sobě subjektem morálních činů; proto nemůže být sama o sobě ani dobrá, ani špatná." AAS 77 (1985), s. 217

"Hřích" a "struktury hříchu" jsou kategorie, které málokdy slouží za měřítko situace dnešního světa. Ale předmět našeho zkoumání nechápeme přesně, nepojmenujeme-li kořen zla, které snášíme.

Dá se mluvit o "sobectví" a "krátkozrakosti"; může se poukazovat na "pochybené politické záměry" a na "nemoudrá ekonomická rozhodnutí". Při všech těchto hodnoceních se dostává ke slovu měřítko eticko-morální. Postavení člověka je takové, že detailnější rozbor lidských činů a opomenutí je ztížen, neaplikují-li se při tom tak či onak hodnocení nebo výrazy etické povahy.

Toto nahlížení je užitečné, zvláště když vyvozuje důsledky a když se zakládá na víře v Boha a na jeho zákonu, který přikazuje konat dobro a zakazuje zlo.

V tom spočívá rozdíl mezi rozbohem společensko-politickým a zřetelem na formy "hříchu" a "struktury hříchu". K takovému nazírání podněcuje vůle třikrát svatého Boha, jeho plán s lidmi, jeho spravedlnost a jeho milosrdenství. *Nekonečně milosrdný Bůh, Vykupitel člověka, Pán a Dárce života*, vyžaduje od lidí přesně stanovené postoje, projevující se též v určitém jednání vůči bližnímu nebo ve vyvarování se jistého chování. Přichází nám tu na mysl "druhá deska" Desatera (srov. Ex 20,12-17; Dt 5,16-21). Jejího nezachováním je urážen Bůh a křivdí se bližnímu. Do světa se zavádějí závislosti a překážky, jejichž působnost sahá daleko za hranici činů a krátkého života jednotlivce. Zasahuje to i do procesu rozvoje národů, jehož opožďování nebo pomalost je třeba posuzovat také v tomto světle.

37. K tomuto *povšechnému rozboru* z hlediska náboženského lze připojit *podrobnější úvahy*. Tak můžeme ukázat, že mezi jednáním a postoji, jež se protíví Boží vůli a dobru bližního, a mezi "strukturami", které z nich vznikají, se dnes zdají nejpříznačnější hlavně dvě: na jedné straně *nezřízená honba za ziskem* a na druhé *touha po moci* s úmyslem vnucovat jiným svoji vůli. Ke každému z těchto postojů můžeme přidat pro jejich lepší dokreslení výraz: "*za každou cenu*". Jinými slovy, jedná se o *vládu* lidské svévole se všemi možnými následky.

I když jsou samy o sobě tyto postoje oddělitelné, takže může existovat jeden bez druhého, přece v obraze, jaký vidíme před sebou, jsou *nerozlučně spojené*, ať už převažuje jeden či druhý.

Samozřejmě, oběti tohoto dvojího hříšného postoje nejsou jen jednotlivci; mohou se jí stát i národy a zneprátelené bloky. To ještě více napomáhá onomu zavádění "struktur hříchu", o kterém jsem mluvil. Kdybychom uvažovali o jistých formách soudobého imperialismu ve světle těchto morálních měřítek, pak bychom za určitými rozhodnutími, zdánlivě diktovanými pouze hospodářskými nebo politickými důvody, objevili skutečné formy modloslužby: uctívání peněz, třídní ideologie, technologie.

Provedl jsem tento rozbor hlavně proto, abych ukázal, jaká je *skutečná povaha* zla, které v otázce rozvoje národů musíme prozkoumat: jde tu o zlo *mravní*, plod *mnoha hříchů*, které vedou ke "strukturám hříchu". Zaměřit se takto na zlo znamená v rovině lidského chování vhodně stanovit cestu k jeho překonání.

38. Je to cesta *dlouhá a složitá*, a co více, je stále ohrožovaná jak *vnitřní křehkostí* lidských úmyslů a činů, tak i nepředvídatelnou proměnlivostí vnějších okolností. Ale je třeba dodat si odvahy a tuto cestu nastoupit. A tam, kde se již učinily nějaké kroky nebo kde se část cesty již urazila, je třeba pokračovat v ní až do konce.

Ve světle našich úvah má ono rozhodnutí vydat se na cestu nebo v ní pokračovat především hodnotu morální, ve které vidí věřící lidé uskutečňování Boží vůle, jediného skutečného základu všeobecně závazné etiky.

Je žádoucí, aby se i lidé, kteří nemají zjevnou účast na víře, přesvědčili, že překážky na cestě k plnému rozvoji nejsou jen hospodářské, nýbrž že spočívají v *hlubších postojích*, které člověk může pokládat za absolutní hodnotu. Proto je možné doufat, že ti, kdo jsou v té či oné oblasti vůči jiným zodpovědní za "lidštější život", ať už je k tomu podněcuje náboženská víra či nikoli, si plně uvědomí naléhavou nutnost *změny duchovních postojů*, jež jsou ukazatelem vztahů každého člověka k sobě samému, k bližnímu, k lidským společnostem, i k těm nejvzdálenějším, a také k přírodě. A to na základě vyšších hodnot, jako je *obecné blaho*, nebo – abych užil výstižný výraz encykliky *Populorum progressio* – "plný rozvoj celého člověka a celého lidstva"⁶⁶.

Pro křesťany, podobně jako pro všechny, kdo uznávají přesný teologický smysl slova "hřích", se změna chování, způsobu myšlení nebo způsobu existence nazývá v biblickém jazyce "obrácení" (srov. Mk 1,15; Lk 13,35; Iz 30,15). Toto obrácení se týká specifiky vztahu k Bohu, ke spáchané vině, k jejím následkům, a konečně k bližnímu, jak k jednotlivci, tak ke společnosti. A protože "v Božích rukou jsou srdce lidí"⁶⁷, může Bůh podle téhož slibu změnit působením Ducha svatého "srdce z kamene" v srdce "skutečně lidské" (srov. Ez 36,26).

Na cestě ke kýženému obrácení a k překonání mravních překážek rozvoje můžeme již ukázat jako *mravní* hodnotu rostoucí vědomí vzájemné závislosti mezi lidmi a národy. Skutečnost, že lidé v různých částech světa pocítují jako vlastní různé formy nespravedlnosti a porušování lidských práv v dalekých zemích, které snad nikdy nenavštíví, je další známkou, že se nějaká událost proměnila ve věc svědomí a že byla zhodnocena *morálně*.

Jde především o vzájemnou propojenost, chápanou jako systém určující vztahy v současném světě, v jeho složkách: hospodářské, kulturní, politické i náboženské. Jde o propojenost, která je přijímána jako *morální kategorie*. Je-li za takovou uznávána, pak jí odpovídá – jako postoj mravní a společenský, jako "ctnost" – *solidarita*. Není to tedy jen neurčitý soucit nebo povrchní dojetí nad zlem, týkajícím se mnoha blízkých nebo vzdálených osob. Naopak, je to *pevná a trvalá odhodlanost* usilovat o *obecné blaho* neboli dobro všech a jednoho každého, protože *všichni* jsme zodpovědní za všechny.

Tato vůle se zakládá na *pevném* přesvědčení, že brzdou plného rozvoje je honba za ziskem a touha po moci, jak jsme připomněli. Takové praktiky a "struktury hříchu" lze překonat jedinečně – s pomocí Boží milosti *postojem zcela jiným*: úsilím o dobro bližního a ochotou v duchu evangelia "zapřít sám sebe" pro druhého, místo abychom ho zneužívali; "sloužit mu", místo abychom ho utlačovali pro vlastní prospěch (srov. Mt 10, 40-42; 20,25; Mk 10,42-45; Lk 22,25-27).

39. Projevy solidarity *uvnitř každého společenství* jsou účinné tenkrát, jestliže se jeho členové navzájem uznávají jako osoby. Ti, kdo více znamenají, protože mají k dispozici více prostředků a služeb, se musí cítit *ochránci* slabších a musí být ochotni dělit se s nimi o to, co mají. Slabší pak se v témže duchu solidarity nemají chovat ani čistě pasivně, ani destruktivně vůči společenskému řádu, ale i když se domáhají svých spravedlivých práv, ať to i oni činí k dobru všech. Střední vrstvy nesmějí zas sobecky lpět na svých vlastních zájmech, ale musí dbát i zájmů druhých.

⁶⁶ Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 42: l.c., s. 278

⁶⁷ Srov. Denní modlitba církve, úterý třetího týdne v mezidobí, přímlyvy v nešporách

Kladné známky v současném světě jsou: *rostoucí solidarita chudých*, jejich *akce ke vzájemné pomoci, veřejné manifestace*, při nichž bez násilí předkládají své potřeby a svá práva a poukazují na neúčinnost nebo úplatnost státní moci. Na základě svého evangelijního závazku se církev cítí povolána pečovat o masy chudých, rozeznávat, zda jsou jejich požadavky oprávněné, a přičiňovat se o jejich uspokojení, aniž by při tom ztrácela ze zřetele dobro všech společenských skupin.

Totéž měřítko platí obdobně pro vztahy mezinárodní. Vzájemná propojenost se musí proměnit v solidaritu, založenou na zásadě, že Bohem stvořené statky jsou *určeny pro všechny*. To, co vytváří lidský důmysl zpracováváním surovin, musí za pomoci práce sloužit dobru všech.

Silnější a bohatší národy se musí vyhnout jakémukoli imperialismu a pokusům o udržení *vlastní hegemonie*, a cítit *mravní odpovědnost* za jiné národy, což by pak mohlo vést ke vzniku *skutečně mezinárodního systému*, založeného na *rovnosti* všech národů a nezbytnosti respektovat jejich oprávněné rozdíly. Zemím hospodářsky slabším nebo těm, jejichž lidé tak tak přežívají, se má s pomocí jiných národů a mezinárodního společenství umožnit, aby k obecnému blahu přispívaly také svými vlastními kulturními poklady, které by v opačném případě navždy zanikly.

Solidarita nám pomáhá vidět toho "druhého" – *osobu, lid* nebo *národ* – nikoli jako jakýsi nástroj, jehož pracovní schopnost a tělesnou sílu je možné lacině využívat a potom, když přestane být užitečný, jej odhodit, ale jako bytost nám "podobnou", "pomocníka" (srov. Gn 2,18.20), jemuž, podobně jako sobě, máme dát účast na "hostině života", na kterou Bůh zve všechny lidi bez rozdílu. Z toho plyne, jak je důležité probouzet *náboženské vědomí* jednotlivých lidí i národů.

Tímto způsobem je vyloučeno vykořisťování, utiskování, vyhlazování druhých. Tyto jevy při nynějším rozdělení světa na protikladné bloky vyúsťují v *nebezpečí války* a v přehnanou obavu o vlastní bezpečnost, často na úkor svéprávnosti, svobodného rozhodování a dokonce *územní celistvosti* slabších národů, které jsou v držení takzvaných "sfér vlivu" nebo "bezpečnostních pásem".

"Struktury hříchu" i hříchy, které do nich ústí, se radikálně přičí jak míru, tak i rozvoji. Neboť rozvoj je podle známého vyjádření encykliky Pavla VI. "totéž co mír"⁶⁸.

Solidarita, jak ji navrhuje, je *cestou k míru* a zároveň i *k rozvoji*. Světový mír je totiž nemyslitelný, jestliže lidé za něj zodpovědní neuznají, že již vzájemná závislost sama o sobě vyžaduje překonání politiky nepřátelských bloků, zřeknutí se jakéhokoli imperialismu – hospodářského, vojenského i politického – a též přeměnu vzájemné nedůvěry ve *spolupráci*, která je jistě *nejvlastnějším projevem* solidarity mezi jednotlivci a národy.

Heslem pontifikátu mého ctihodného předchůdce Pia XII. bylo: *Opus iustitiae pax* – Mír je plodem spravedlnosti. Dnes bychom mohli stejně přesně a též podle Písma svatého (srov. Iz 32,17; Jak 3,18) říci: *Opus hominum coniunctionis pax* – Mír je plodem solidarity.

Mír, po kterém všichni tolik touží, bude jistě dosažen uskutečněním sociální a mezinárodní spravedlnosti a také pěstováním ctností, které usnadňují soužití a učí lidi žít v jednotě, aby uměli dávat i přijímat od druhých a spojenými silami budovali lepší svět.

40. *Solidarita* je nepochybně ctnost *křesťanská*. Již v předešlém výkladu jsme mohli zjistit četné styčné body mezi ní a *láskou*, která je poznávacím znamením Kristových učedníků (srov. Jan 13,35).

Ve světle víry tíhne solidarita k tomu, aby překročila sebe sama a získala *specificky* křesťanské rysy plného obdarování, odpuštění a smíření. Potom už bližní není jen lidská bytost se svými právy

⁶⁸ Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 87: l.c., s. 299

a se svou základní rovností vůči všem, ale stává se *živým obrazem* Boha Otce, vykoupeným krví Ježíše Krista a podléhajícím ustavičnému působení Ducha svatého. Bližního totiž musíme milovat, i když je to nepřítel, touž láskou, jakou ho miluje Bůh. Musíme být ochotni přinést za něho oběti, i tu nejvyšší, totiž "položít život za své bratry" (srov. 1 Jan 3,16).

Vědomí společného otcovství Boha, všelidského bratrství v Kristu, "synů v Synu", vědomí přítomnosti a životodárného působení Ducha svatého – to vše dodá našemu pohledu na svět jakoby *nové měřítko* pro jeho výklad. Kromě lidských a přirozených pout, již tak silných a pevných, se ukazuje nový *doklad jednoty* lidského pokolení, z něhož musí důsledně vycházet i solidarita. Tento nejvyšší *doklad jednoty*, odlesk vnitřního života Boha, jednoho ve třech osobách, což my křesťané nazýváme slovem *communio*, "společenství". Toto společenství, vysloveně křesťanské, které je třeba s Boží pomocí pečlivě ochraňovat, rozšiřovat a obohacovat, je duší poslání církve, aby se stala "svátostí" ve výše uvedeném smyslu.

Solidarita musí proto přispívat k uskutečnění Božího plánu jak v rovině osobní, tak národní nebo mezinárodní. *Zvrhlé mechanismy* a "struktury hříchu", o kterých byla řeč, mohou být překonány jedině posilováním lidské a křesťanské solidarity, k níž církev vyzývá a kterou neúnavně podporuje. Jenom tak se může uvolnit zásobárna ušlechtilé energie ve prospěch rozvoje a míru.

Mnozí svatí, které církev kanonizovala, *poskytují podivuhodné svědectví* právě takovéto solidarity a mohou být v nynějších těžkých podmínkách vzorem. Mezi nimi chci vzpomenout svatého Petra Clavera a jeho službu otrokům v kolumbijské Cartageně a svatého Maxmiliána Marii Kolbeho, který obětoval život za jemu neznámého spoluvězně v osvětimském koncentračním táboře.

VI. kapitola

Některá zvláštní upozornění

41. Církev nemá k dispozici *technická řešení* problému zaostávání jako takového. To prohlásil již Pavel VI. v encyklice⁶⁹, kterou připomínáme.

Církev totiž nepředkládá hospodářské a politické systémy nebo programy ani nedává přednost jednom před druhými; jen když je náležitě respektována a povznášena důstojnost člověka a když je církvi poskytnut nezbytný prostor, aby mohla plnit ve světě své poslání.

Církev má však "bohaté zkušenosti v lidských záležitostech"⁷⁰; proto se cítí povinna rozšířit své náboženské poslání na různé oblasti, v kterých muži a ženy vyvíjejí svou činnost, při níž hledají v tomto světě štěstí, i když stále omezené, které by bylo v souladu s jejich lidskou důstojností.

Po příkladu svých předchůdců musím opakovat, že to, co se jako opravdový rozvoj týká důstojnosti člověka a národů, nelze snižovat jen na problém "technický". Pokud se rozvoj omezuje jen na technický problém, je zbavován svého skutečného obsahu a stává se *zradou* člověka a národů, kterým má plnou měrou sloužit.

Proto má církev dnes stejně jako před dvaceti lety a v budoucnosti světu co říci o přírodě, o podmínkách, požadavcích a cílech opravdového rozvoje, i o těžkostech, které se mu staví do cesty. Tímto způsobem plní církev *poslání evangelizace*, poněvadž prvním a vysoce aktuálním příspěvkem k vyřešení naléhavého problému rozvoje je hlásání pravdy o Kristu, o církvi, o člověku, aplikované na konkrétní situaci.⁷¹

Prostředkem, který používá církev k dosažení tohoto cíle, je její sociální nauka. V současné obtížné situaci může být velkou pomocí pro správné nastolení problémů a pro jejich řešení *důkladnější znalost a větší rozšíření* souhrnu "zásad pro způsob myšlení, měřítek posuzování a směrnic pro praxi ze sociální nauky církve"⁷².

Můžeme tak ihned upozorovat, že problémy, do nichž se pouštíme, jsou především *morální* a že ani rozbor problému rozvoje, ani prostředky k překonání současných obtíží nelze oddělovat od této zásadní dimenze.

Sociální učení církve není nějaká "třetí cesta" *mezi liberálním kapitalismem a marxistickým kolektivismem*, ani alternativa jiných, ne tak od základu protichůdných řešení: představuje spíše něco *svébytného*. Není to ani *ideologie*, nýbrž *přesné vyjádření* výsledků hlubokého zamyšlení ve světle víry a církevní tradice nad složitou skutečností lidské existence ve společnosti a v mezinárodním kontextu. Jeho hlavním cílem je *vyložit* tuto skutečnost zkoumáním, zda se shoduje či neshoduje s učením evangelia o člověku a o jeho pozemském i nadpřirozeném povolání, aby na základě toho mohlo usměrňovat jednání křesťanů. Toto učení tedy nepatří do oblasti *ideologie*, nýbrž teologie, zvláště teologie morální.

⁶⁹ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio* 13; 81: l.c., s. 263n; 296n

⁷⁰ Srov. tamtéž, 13: l.c., s. 263

⁷¹ Srov. promluva na zahájení 3. generální konference latinskoamerického episkopátu (28. ledna 1979): AAS 71 (1979), s. 189-196

⁷² Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia* (22. března 1986), 72: AAS 79 (1987), s. 586; Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens* (14. května 1971), 4: AAS 63 (1971), s. 403n

Předávání a šíření sociální nauky je součástí poslání církve hlásat evangelium. A protože jde o nauku, která má *usměrňovat jednání člověka*, vyplývá z ní jako důsledek "úsilí o spravedlnost" podle postavení, povolání a životních podmínek každého jednotlivce.

K *službě hlásání evangelia* na sociálním poli, která je jednou stránkou *prorockého poslání* církve, patří též *obžaloba* zlořádů a nespravedlností. Musíme ale jasně říci, že *hlásání* je vždy důležitější než *žaloba*, která nemůže být od hlásání odtržena, neboť jím je ospravedlněna a z něho se jí dostává vyššího odůvodnění.

42. Sociální nauka církve se musí dnes víc než dříve stávat *mezinárodnější* v duchu 2. vatikánského koncilu⁷³, posledních papežských encyklik⁷⁴, a zvláště té, jíž vzpomínáme.⁷⁵ Nebude proto zbytečné v tomto ohledu znovu přezkoumat a prohloubit náměty a zvláštní speciální směrnice, na něž v posledních letech navazoval církevní učitelský úřad.

Chci zde upozornit na jednu z nich: na *ujímání se chudých* a na *účinnější lásku k nim*. Je to specifická a prvořadá forma prokazování křesťanské lásky, o které svědčí celá církevní tradice. Týká se života každého křesťana, protože tím křesťan napodobuje život Kristův. Týká se však také našich *závazků vůči společnosti*, a tím i našeho *způsobu života* a našeho rozhodování o vlastnictví a užívání statků.

Účinnější láska k chudým spolu s rozhodnutími, jejichž zdrojem jsme my sami⁷⁶, musí dnes zahrnout nesmírné množství hladovějících, žebráků, bezdomovců, lidí bez lékařské péče a především těch, kteří jsou bez naděje na lepší budoucnost; není možné nebrat v úvahu existenci těchto skutečností. Kdybychom je opomíjeli, podobali bychom se "hodujícím boháčům", který se tvářil, že nepozoruje žebráka Lazara, ležícího u jeho dveří (srov. Lk 16,19-31).⁷⁷

Tato skutečnost se musí obrážet v našem *každodenním životě* i v našich politických nebo hospodářských rozhodnutích. Stejně tak musí *zodpovědní představitelé národů* a *mezinárodních institucí* brát ve svých programech na prvním místě ohled na skutečný lidský rozměr a nesmí zapomenout, že mají přednostně řešit jev rostoucí chudoby. Bohužel, počet chudých, místo aby klesal, stoupá, a to nejen v zemích rozvojových, ale což je stejně pohoršlivé – v zemích vyspělejších.

Ještě jednou musíme připomenout typickou zásadu křesťanské sociální nauky: statky a zdroje tohoto světa jsou *od počátku určeny pro všechny*.⁷⁸

Právo na soukromé vlastnictví je *spravedlivé a nutné*, ale nikterak neruší uvedenou zásadu. Majetek je totiž zatížen "sociální hypotékou"⁷⁹, to znamená, že majetek má i sociální funkci, která má svůj základ a oprávnění právě v zásadě všeobecného určení statků.

⁷³ Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, část II., hl. 5, odd. 2: "Budování mezinárodního společenství" (č. 83-90)

⁷⁴ Srov. Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra*, 157; enc. *Pacem in terris* (11. dubna 1963), část IV.: AAS 55 (1963), s. 291-296; Pavel VI., ap. list *Octogesima adveniens*, 2-4

⁷⁵ Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 3; 9

⁷⁶ Tamtéž, 3: l.c., s. 258

⁷⁷ Srov. tamtéž, 47; Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia*, 68: AAS 79 (1987), s. 583n

⁷⁸ Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 69; Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 22; Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia*, 90; sv. Tomáš Akvinský, *Summa theol.*, IIa IIae, q.66, art. 2

⁷⁹ Promluva na zahájení 3. generální konference latinskoamerického episkopátu (28. ledna 1979): AAS 71 (1979), s. 189-196; promluva ke skupině polských biskupů při návštěvě "ad limina Apostolorum" (17. prosince 1987), 6: *L'Os-servatore Romano*, 18. prosince 1987

Má-li se pomáhat chudým, nelze přehlížet ani onu *zvláštní formu chudoby*, jakou je zbavení lidské osoby základních práv, zejména práva na náboženskou svobodu a práva na hospodářské podnikání.

43. Podnětná péče o osud chudých, kteří jsou podle výmluvného vyjádření "chudými Páně"⁸⁰, se musí proměnit na všech úrovních v konkrétní činy, až se konečně s rozhodností dospěje k řadě potřebných reforem. Které reformy jsou nejnaléhavější a jak je lze uskutečnit, to záleží na jednotlivých místních podmínkách. Ale nesmí se zapomínat na reformy, jaké vyžaduje výše vylíčený nedostatek mezinárodní rovnováhy.

V tomto ohledu chci zvláště připomenout *reformu mezinárodního obchodního systému*, zatíženého takzvaným ochranářstvím a rostoucí tendencí k bilaterálním dohodám; reformu *světového měnového a finančního systému*, který je dnes pokládán za nedostatečný a nevyhovující; *problém změny technologií* a jejich přiměřeného využívání; nutnost *revize struktur stávajících mezinárodních organizací* v rámci mezinárodního právního systému.

Mezinárodní obchodní systém dnes často diskriminuje výrobky průmyslu vznikajícího v rozvojových zemích a poškozují výrobce surovin. Mimo jiné existuje určitý způsob *mezinárodní dělby práce*, při níž výrobky dodávané z některých zemí, kde nejsou účinné zákony o práci, nebo se méně daří je aplikovat, se prodávají do jiných částí světa s mimořádnými zisky pro podniky, jež se věnují tomuto způsobu podnikání, který není nijak omezen.

Světový měnový a finanční systém se vyznačuje nadměrnou fluktuací směnných kursů a výší úroků na úkor platebních bilancí a stavu zadluženosti chudých zemí.

Technologie a jejich *změna* jsou dnes jedním ze základních problémů mezinárodní směny a z ní plynoucích vážných škod. Nejsou vzácné případy, že se rozvojovým zemím odpírají potřebné technologické metody nebo se jim nabízejí metody neužitečné.

Mezinárodní organizace jsou, jak se zdá podle názoru mnoha lidí, v takovém stadiu, v němž mechanismy jejich dalšího chodu, náklady a účinnost vyžadují nové pozorné přezkoumání, případně zlepšení. Je zřejmé, že tak choulostivý proces se nezdaří bez spolupráce všech. Předpokládá překonání politického soupeření a zřeknutí se vůle manipulovat těmito organizacemi ve vlastní prospěch: Vždyť jediným důvodem jejich existence je *obecné blaho*.

Nynější organizace a instituce záslužně působily ve prospěch národů. Avšak lidstvo potřebuje, tváří v tvář novému a obtížnějšímu úseku opravdového rozvoje, *vyšší stupeň mezinárodního uspořádání* pro službu celosvětovému společenství, hospodářskému systému a kultuře.

44. Rozvoj vyžaduje od příslušných zemí především *ducha iniciativy*.⁸¹ Každá z nich si musí uvědomit svou vlastní odpovědnost a *nečekat všechno* od zemí bohatších. Musí při tom spolupracovat i s jinými zeměmi, které se nacházejí ve stejném postavení. Každá země musí odhalit a co nejlépe pro druhé zužitkovat možnosti *své vlastní svobody*. Každá se musí zmocnit na takové akce, které odpovídají potřebám její společnosti. Každá si musí být vědoma skutečných potřeb i toho, že má právo a povinnost hledat jejich řešení. Rozvoj národů začíná a nejlépe se uplatňuje úsilím každého jednotlivého národa o vlastní rozvoj ve spolupráci s jinými.

⁸⁰ Protože se Pán chtěl s nimi ztotožnit (Mt 25, 31-46) a obklopuje je zvláštní péčí (srov. Ž 12,6; Lk 1,52-53).

⁸¹ Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 55: l.c., s. 284: "Právě těmto mužům a ženám musíme pomoci; musíme je přesvědčit, aby sami vzali do svých rukou zlepšování své situace a postupně k němu sami hledali nové prostředky"; srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 86.

Proto je dále důležité, aby i *samy rozvojové země* podporovaly *seberealizaci* přístupem ke kultuře a svobodnou výměnou informací. Vše, co by mohlo napomáhat *gramotnosti a základnímu vzdělání*, které ji prohlubuje a doplňuje, jak navrhuje encyklika *Populorum progressio*⁸² – což jsou cíle, které mají v tolika částech světa tak daleko do uskutečnění –, je přímým příspěvkem k opravdovému rozvoji.

Aby mohly národy nastoupit tuto cestu, musí si *samy* určit, které cíle jsou *přednostní*, a musí podle konkrétních podmínek obyvatelstva, podle zeměpisné polohy a vlastních kulturních tradic dobře rozpoznat své potřeby.

Některé národy budou muset zvýšit *výrobu potravin*, aby měly stále k dispozici prostředky nutné k výživě a k životu. V současném světě, kde hlad kosí tolik obětí, zejména mezi dětmi, jsou též příklady málo rozvinutých národů, které dokázaly *ve výživě dosáhnout soběstačnosti*, a mohou dokonce potraviny vyvážet.

Jiné národy potřebují zreformovat některé nespravedlivé struktury a zejména své *politické instituce*, aby nahradily úplatkářské, diktátorské nebo autoritářské režimy *demokratickými*, které umožňují *účast občanů na vládě*. To je proces, který si přejeme, aby se šířil a upevňoval. Neboť "zdravé" politické společenství, projevující se dobrovolnou a odpovědnou účastí všech občanů na veřejných záležitostech, právní jistotou, respektováním a povznášením lidských práv – je *nutnou podmínkou a spolehlivou zárukou* rozvoje "celého člověka a všech lidí".

45. To, co bylo dosud řečeno, se nemůže uskutečnit *bez spolupráce všech lidí*, zvláště mezinárodního společenství, a to v širokém rámci *solidarity*, která by zahrnovala všechny, hlavně ty nejodstraněnější. Ale i *samy rozvojové národy* jsou povinny být mezi sebou a vůči nejoboženějším zemím světa solidární.

Je například záhodno, aby národy *těže zeměpisné oblasti* navázaly takové *formy spolupráce*, které by zmenšily jejich závislost na silnějších producentech. Ať otevrou hranice výrobkům z vlastního regionu; ať případně uváží, jak to zařídit, aby se jejich výrobky navzájem doplňovaly; a ať se spojí k vzájemnému poskytování služeb, které si nemůže opatřit každý sám; ať rozšíří spolupráci také na oblast měnovou a finanční.

V mnoha těchto zemích je *vzájemná závislost* již skutečností. Uznat ji tak, aby byla ještě účinnější, představuje alternativu k nadměrné závislosti na bohatších a mocnějších zemích a přinese to i vytoužený rozvoj. Nikomu se tím nebudou stavět překážky, ale země objeví a maximálně využijí své vlastní možnosti. Rozvojové země v *těže zeměpisné oblasti*, zejména na takzvaném "Jihu", mohou a musí – už se tak se slibnými výsledky začíná dít – vytvářet *nové regionální organizace*, které vycházejí z požadavků *rovnosti, svobody a spoluúčasti* ve svazku národů.

Nepostradatelnou podmínkou všeobecné *solidarity* je možnost žít podle vlastních zákonů a svobodně se sebou nakládat, a to i uvnitř sdružení výše jmenovaných. Tato solidarita ale současně vyžaduje ochotu k obětem, nutným pro dobro celého světového společenství.

⁸² Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 35: l.c., s. 274: "Prvním stupněm rozvojového plánu musí být odstranění negramotnosti."

VII. kapitola

Závěr

46. Národy i jednotliví lidé touží po svém osvobození. Úsilí o plný rozvoj je důkazem jejich touhy po překonání mnoha různých překážek, které jim znemožňují přístup k "lidštějšímu životu".

V poslední době, tzn. po vydání encykliky *Populorum progressio*, se v jistých částech katolické církve, zejména v Latinské Americe, rozšířil nový způsob řešení problému bída a nedostatečného rozvoje. Tento způsob činí z osvobození základní složku a první zásadu jednání.

Kladné hodnoty, ale i úchyly a nebezpečí úchylek, spojené s touto formou nazírání problémů a jejich teologického řešení, byly patřičným způsobem analyzovány učitelským úřadem církve.⁸³

Je záhodno dodat, že touha po osvobození z každé formy ujařmení člověka a společnosti je *přání ušlechtilé a správné*. Právě k tomu směřuje rozvoj, nebo lépe řečeno osvobození a rozvoj, uvážíme-li úzkou spojitost mezi těmito dvěma skutečnostmi.

Pouhý hospodářský rozvoj však nedokáže člověka osvobodit. Právě naopak, může přispět k ještě většímu zotročení. Rozvoj, který nezahrnuje i *kulturní, transcendentní a náboženský* rozměr člověka, přispívá ke skutečnému osvobození *tím méně*, čím méně uznává existenci těchto rozměrů a nezaměřuje na ně své cíle a své plány. Člověk je jen tehdy naprosto svobodný, když je *svůj*, když v plnosti požívá svých práv a povinností; totéž je třeba říci o společnosti.

Hlavní překážkou, kterou je nutné odstranit, aby se dosáhlo opravdového osvobození, je *hřích a struktury hříchu*, které vznikají z toho, jak hřích postupně roste a šíří se.⁸⁴

Svoboda, ke které nás osvobodil Kristus (srov. Gal 5,1), podněcuje k tomu, abychom se proměnili ve *služebníky* všech. Tímto způsobem se proces *rozvoje a osvobození* uskutečňuje v pěstování *solidarity*, to je lásky a služby bližním, zvláště nejhudším: "Neboť tam, kde chybí pravda a láska, povede proces osvobození k usmrcení svobody, protože ta už pak nebude mít žádnou oporu."⁸⁵

47. Vůči mnoha *neblahým zkušenostem* posledních let a *převážně zápornému obrazu* dnešní doby musí církev důrazně prohlásit, že překážky, které brání rozvoji buď v důsledku nadbytku, či nedostatku, je jistě možné odstranit, a také musí hlásat důvěru v *opravdové osvobození*. Tato důvěra a tato možnost se konečně opírají o *vědomí církve* v Boží příslib, že nynější dějiny nejsou uzavřeny samy v sobě, ale že jsou otevřeny pro Boží království.

Církev *důvěřuje také v člověka*, třebaže zná i zlobu, již je schopen. Neboť dobře ví – přestože je tu vážná překážka, hřích, přijatý jako dědičný, který se ve "strukturách hříchu" páchá snadněji –, že existuje v lidské osobě dostatek dobrých vlastností a sil, základní "dobrota" (srov. Gn 1,31); pro-

⁸³ Srov. Kongregace pro nauku víry, instrukce o některých aspektech teologie osvobození *Libertatis nuntius* (6. srpna 1984), Úvod: AAS 76 (1984), s. 876n

⁸⁴ Srov. apošt. exhortace *Reconciliatio et paenitentia* (2. prosince 1984), 16: AAS 77 (1985), s. 215-217; Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia* (22. března 1986), 38, 42: AAS 79 (1987), s. 569-571

⁸⁵ 85 Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia* (22. března 1986), 24: AAS 79 (1987), s. 564

tože je obrazem Stvořitele, vystaveným spasitelnému vlivu Krista, který se "jistým způsobem spojil s každým člověkem"⁸⁶, a protože účinné působení Ducha svatého "naplňuje zemi" (Mdr 1,7).

Není tedy důvod k zoufalství, k pesimismu ani k pasivitě. Musíme totiž, jakkoli s hořkostí, říci toto: jako je možné hřešit sobectvím, honbou za ziskem a touhou po moci, *tak je možno hřešit* – vzhledem k naléhavým potřebám nesčítného množství lidí trpících nedostatečným rozvojem – *strachem, nerozhodností a v podstatě zbabělostí*. Všichni jsme povoláni, a dokonce povinni, čelit strašlivé výzvě posledního desetiletí druhého tisíciletí; rovněž i proto, že všem hrozí vážná nebezpečí: světová hospodářská krize, totální válka bez vítězů a poražených. Tváří v tvář takovým ohrožením má rozdíl mezi lidmi a zeměmi bohatými, lidmi a zeměmi chudými *malý význam* – ledaže větší odpovědnost má ten, kdo více má a může více udělat.

Avšak toto zdůvodnění není *ani jediné, ani hlavní*. Je v sázce důstojnost lidské osoby. Její *obrana a povznášení* nám byly svěřeny Stvořitelem a jejími odpovědnými *dlužníky* jsou v úzkém smyslu muži a ženy v každé dějinné situaci. Zdá se, jak si již mnoho lidí více nebo méně jasně uvědomuje, že obraz dnešního světa neodpovídá této důstojnosti. Každý je povolán, aby zaujal vlastní místo v tomto *mírotvorném* tažení a vedl je *mírotvornými* prostředky, aby bylo dosaženo *rozvoje v míru*, aby byla zachráněna příroda a svět, který nás obklopuje. Také církev se cítí zapojena do tohoto úsilí, dokonce hluboce zapojena, a důvěřuje v jeho šťastný výsledek.

Proto se chci po příkladu papeže Pavla VI. a jeho encykliky *Populorum progressio*⁸⁷ prostě a pokorně *obrátit na všechny*, muže a ženy bez výjimky, aby v přesvědčení o závažnosti přítomné chvíle a o osobní zodpovědnosti každého jednotlivce se podíleli na iniciativách, k jakým vybízí solidarita a přednostní láska k chudým; ať je uskutečňují tím, jak vedou svůj osobní a rodinný život, jak užívají statků, jak si vedou jako občané, jak přispívají k hospodářskému a politickému rozhodování, jak se angažují v národním i mezinárodním měřítku. Vyžaduje to přítomná chvíle a vyžaduje to především důstojnost lidské osoby, neboť ona je nezrušitelným obrazem Boha Stvořitele a tento obraz je v každém z nás stejný.

V tomto nasazení mají být synové církve příkladem. Oni jsou totiž podle Kristových slov v nazaretské synagoze povoláni, aby "přinesli chudým radostnou zvěst, aby vyhlásili zajatým propuštění a slepým navrácení zraku, aby propustili zdeptané na svobodu a vyhlásili milostivé léto Páně" (srov. Lk 4,18-19). Musíme zdůraznit *důležitou úlohu laiků*, mužů i žen, jak to znovu připomnělo poslední synodální shromáždění. Jim náleží *produkovat* pozemskou skutečnost křesťanskou angažovaností. Oni se tu mají projevit jako svědkové a jako tvůrci míru a spravedlnosti.

Zvláštním způsobem se chci obrátit na všechny, kdo svátostí křtu a vyznáváním téhož křesťanství mají s námi účast na *opravdovém společenství*, i když ještě nedokonalém. Jsem si jist, že jak starost, kterou vyjadřuje tato encyklika, tak důvody v ní obsažené, tak i jazyk, jímž jsou vyjádřeny, jsou *jim blízké*, protože vycházejí z evangelia Ježíše Krista. Můžeme tu nalézt novou výzvu, abychom vydávali *společné svědectví* o našich *společných názorech* na důstojnost člověka, stvořeného Bohem, vykoupeného Kristem, posvěceného Duchem svatým a povoláného, aby na tomto světě žil ve shodě s touto důstojností.

⁸⁶ 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 22; Jan Pavel II., enc. *Redemptor hominis* (4. března 1979), 8: AAS 71 (1979), s. 272

⁸⁷ Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 5: l.c., s. 259: "Nepochybujeme, že k uskutečnění tohoto programu se k našim katolickým synům a křesťanským bratrům chtějí se svou usilovnou prací připojit také všichni lidé dobré vůle", srov. též 81-83, 87: l.c., s. 296-298; 299

Stejně tak adresuji tuto výzvu těm, kdo se s námi podílejí na dědictví Abraháma, "otce ve víře" (srov. Gn 4,11-12)⁸⁸, a na tradici starozákonní neboli *Židům*. Rovněž těm, kdo jako my věří ve spravedlivého a milosrdného Boha neboli *muslimům*, a též všem stoupencům velkých *světových náboženství*.

Setkání, ke kterému došlo loni 27. října v Assisi, v městě svatého Františka, a jehož cílem bylo, abychom se modlili a zavázali se k úsilí o věc míru – každý ve věrnosti svému vlastnímu náboženskému vyznání –, toto setkání všem ukázalo, jak dalece je mír a jeho nutná podmínka – rozvoj "celého člověka a všech lidí" – též *záležitostí náboženskou*. Ukázalo, jak velmi záleží plné uskutečnění jednoho i druhého na věrnosti našemu povolání věřících mužů a žen, poněvadž závisí především na Bohu.

48. Církev dobře ví, že *nic, co se uskutečňuje v čase*, není totožné s Božím královstvím a že všechna taková díla nejsou nic jiného než *odlesk* a jakoby *předzvěst* slávy království, které očekáváme na konci dějin, "až se Pán vrátí". Ale očekávání nemůže nikdy být zámkou lhostejnosti ke konkrétním situacím osobním, k situacím života společenského, národního a mezinárodního, které se – zvláště dnes – navzájem podmiňují.

Nic, co se v určitém dějinném období může a má uskutečnit solidární snahou všech a s pomocí Boží milosti, aby byl lidský život "lidštější", třeba nedokonale a jen prozatím, *nebude ztraceno ani marné*. Tomu učí 2. vatikánský koncil v proslulém textu konstituce *Gaudium et spes*: "Neboli hodnoty lidské důstojnosti, bratrského společenství a svobody, všechny tyto dobré plody přírody i našeho přičinění, které jsme v Duchu Páně a podle jeho příkazu zde na zemi rozmnožili, potom opět nalezneme, avšak očištěné od každé skvrny, ozářené a přetvořené, až Kristus odevzdá Otci věčné a všeobecné království ... (které) je tajemně přítomno už zde na zemi."⁸⁹

Toto Boží království se nyní *zpřítomňuje* především slavením *svátosti eucharistie*, oběti Pána. Při tomto slavení se plody země a lidské práce – chléb a víno – tajemně, ale skutečně a substanciálně – proměňují působením Ducha svatého a slovy kněze v *tělo a krev Ježíše Krista*, Syna Božího a Syna Mariina, skrze kterého se *Otcovo království* stalo přítomným mezi námi.

Plody tohoto světa a práce našich rukou – chléb a víno – slouží příchodu *definitivního Božího království*, neboť Pán je skrze svého Ducha pojímá za vlastní, aby sebe i nás nabídl Otci při obnovování své jediné oběti, která je předzvěstí Božího království a hlásá jeho definitivní příchod.

Tak Pán prostřednictvím eucharistie, svátosti a oběti, *spojuje nás se sebou* a váže nás vzájemně poutem, které je dokonalejší než všechny přirozené svazky, a takto sjednocené nás posílá do celého světa, abychom vírou a skutky svědčili o Boží lásce a připravovali příchod Božího království a byli jeho předzvěstí ve stínu přítomného času.

My všichni, kdo se účastníme eucharistie, jsme vedeni k tomu, abychom prostřednictvím této svátosti objevili hluboký *smysl* své pozemské činnosti pro rozvoj a mír; abychom z ní čerpali energii k velkodušné službě podle vzoru Krista, který v této svátosti "dává život za své přátele" (Jan 15,30). Služba, k níž se zavazujeme – stejně jako ta, kterou vzal na sebe Kristus, a podíl, který službu naši spojuje s jeho službou –, nebude marná, ale nepochybně přinese ovoce.

⁸⁸ Srov. 2. vat. koncil, deklarace o vztahu církve k nekřesťanským náboženstvím *Nostra aetate*, 4; srov. Řím 4,11 n

⁸⁹ *Gaudium et spes*, 39

49. V tomto *Mariánském roce*, který jsem vyhlásil, aby katolíci stále častěji pozvedali zrak k Marii, jež kráčí před námi na pouti víry⁹⁰ a s mateřskou starostlivostí se přimlouvá za nás u svého Syna, našeho Vykupitele, *chci jí a její přimluvě svěřit obtížnou situaci* současného světa i snahy, které jsou a budou podnikány, často za cenu velkých utrpení, pro opravdový rozvoj národů, jaký naznačil a hlásal můj předchůdce Pavel VI.

Jak to vždy dělávala křesťanská zbožnost, poroučíme obtížné situace jednotlivců Nejsvětější Panně, aby je předložila svému Synovi a vyprosila od něho jejich *zmírnění a změnu*. Ale předkládáme jí i situaci *společenskou a mezinárodní krizi* se vším, co vzbuzuje starost: bídu, nezaměstnanost, hlad, závody ve zbrojení, pohrdání lidskými právy, konflikty již existující nebo hrozící, částečné nebo totální. To všechno toužíme synovsky složit před její "milosrdné oči" a opakovat ještě jednou s vírou a důvěrou starobyrou antifonu: "Svatá Boží Rodičko, prosbami našimi nezhrdej v potřebách našich, ale ode všeho nebezpečí vysvobod' nás vždycky, Panno slavná a požehnaná."

Nejsvětější Panna Maria, naše Matka a Královna, se obrátila k svému Synu se slovy: "Už nemají víno" (Jan 2,3). Ona také vzdává chválu Bohu Otcí, že "sesadil mocné z trůnu a ponížené povýšil, hladové nasýtil dobrými věcmi a bohaté propustil s prázdnou" (srov. Lk 1,52-53). Ve své mateřské péči se zajímá o *osobní i společenské stránky* lidského života na zemi.⁹¹

Před zrakem Nejsvětější Trojice svěřuji Marii to, co jsem v této encyklice vyložil s úmyslem vybidnout všechny, aby o tom přemýšleli a skutky napomohli k dosažení opravdového rozvoje národů, jak to zřetelně vyjadřuje modlitba mše svaté na tento úmysl:

"Bože ... všechny národy mají společný původ a tvoří jednu rodinu: dej, ať bohatství tvých darů, kterými nás všechny zahrnuješ, umožní každému člověku plně rozvinout jeho osobnost, ať se odstraní nespravedlivé rozdíly mezi lidmi a v celé lidské společnosti ať zavládne stejná spravedlnost pro všechny."⁹²

Za to se na závěr modlím jménem všech bratří a sester. Jim také uděluji jako pozdrav a přání všeho dobra zvláštní požehnání.

Dáno v Římě u Svatého Petra dne 30. prosince 1987, v desátém roce mého pontifikátu

Papež Jan Pavel II.

⁹⁰ Srov. 2. vat. koncil, věroučná konstituce o církvi *Lumen gentium*, 58; Jan Pavel II., enc. *Redemptoris Mater* (12. března 1987), 5-6: AAS 79 (1987), s. 365-367

⁹¹ Srov. Pavel VI., ap. exhortace *Marialis cultus* (2. února 1974), 37: AAS 66 (1974), s. 148 n.; Jan Pavel II., homilie ve svatyni Neposkvrněné Panny Marie v Zapopan v Mexiku (30. ledna 1979), 4: AAS 71 (1979), s. 230

⁹² Vstupní modlitba ze mše za rozvoj národů (Český misál, Vatikán, Česká liturgická komise, 1983)

Obsah

PŘEDMLUVA	3
I. KAPITOLA – ÚVOD	4
II. KAPITOLA – CO JE V ENCYKLICE POPULORUM PROGRESSIO NOVÉHO	6
III. KAPITOLA – OBRAZ DNEŠNÍHO SVĚTA	10
IV. KAPITOLA – OPRAVDOVÝ LIDSKÝ ROZVOJ	20
V. KAPITOLA – ROZBOR MODERNÍCH PROBLÉMŮ VE SVĚTLE TEOLOGIE	27
VI. KAPITOLA – NĚKTERÁ ZVLÁŠTNÍ UPOZORNĚNÍ	32
VII. KAPITOLA – ZÁVĚR	36
OBSAH	40
SEZNAM ZKRATEK	41
BIBLICKÉ ZKRATKY	41
KNIHY STARÉHO ZÁKONA	41
KNIHY NOVÉHO ZÁKONA	42
ZKRATKY DOKUMENTŮ 2. VATIKÁNSKÉHO KONCILU	42
JINÉ ZKRATKY	43

Seznam zkratek

BIBLICKÉ ZKRATKY

Knihy Starého zákona

Gn	1. kniha Mojžíšova
Ex	2. kniha Mojžíšova
Lv	3. kniha Mojžíšova
Nm	4. kniha Mojžíšova
Dt	5. kniha Mojžíšova
Joz	Kniha Jozue
Sd	Kniha Soudců
Rt	Kniha Rút
1 Sam	1. kniha Samuelova
2 Sam	2. kniha Samuelova
1 Král	1. kniha Královská
2 Král	2. kniha Královská
1 Kron	1. kniha Kronik
2 Kron	2. kniha Kronik
Ezd	Kniha Ezdrášova
Neh	Kniha Nehemiášova
Tob	Kniha Tobíáš
Jdt	Kniha Judit
Est	Kniha Ester
1 Mak	1. kniha Makabejská
2 Mak	2. kniha Makabejská
Job	Kniha Job
Ž	Kniha Žalmů
Př	Kniha Přísloví
Kaz	Kniha Kazatel
Pís	Píseň písní
Mdr	Kniha Moudrosti
Sir	Kniha Sirachovcova
Iz	Kniha proroka Izaiáše
Jer	Kniha proroka Jeremiáše
Pláč	Kniha Žalozpěvů
Bar	Kniha proroka Barucha
Ez	Kniha proroka Ezechiela
Dan	Kniha proroka Daniela
Oz	Kniha proroka Ozeáše
Jl	Kniha proroka Joela
Am	Kniha proroka Amosa
Abd	Kniha proroka Abdiáše
Jon	Kniha proroka Jonáše
Mich	Kniha proroka Micheáše
Nah	Kniha proroka Nahuma
Hab	Kniha proroka Habakuka
Sof	Kniha proroka Sofoniáše

Ag	Kniha proroka Aggea
Zach	Kniha proroka Zachariáše
Mal	Kniha proroka Malachiáše

Knihy Nového zákona

Mt	Evangelium podle Matouše
Mk	Evangelium podle Marka
Lk	Evangelium podle Lukáše
Jan	Evangelium podle Jana
Sk	Skutky apoštolů
Řím	List svatého apoštola Pavla Římanům
1 Kor	1. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
2 Kor	2. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
Gal	List svatého apoštola Pavla Galat'anům
Ef	List svatého apoštola Pavla Efesanům
Flp	List svatého apoštola Pavla Filipanům
Kol	List svatého apoštola Pavla Kolosanům
1 Sol	1. list svatého apoštola Pavla Soluňanům
2 Sol	2. list svatého apoštola Pavla Soluňanům
1 Tim	1. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
2 Tim	2. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
Tit	List svatého apoštola Pavla Titovi
Flm	List svatého apoštola Pavla Filemonovi
Žid	List Židům
Jak	List svatého apoštola Jakuba
1 Petr	1. list svatého apoštola Petra
2 Petr	2. list svatého apoštola Petra
1 Jan	1. list svatého apoštola Jana
2 Jan	2. list svatého apoštola Jana
3 Jan	3. list svatého apoštola Jana
Jud	List svatého apoštola Judy
Zj	Kniha Zjevení svatého apoštola Jana

ZKRATKY DOKUMENTŮ 2. VATIKÁNSKÉHO KONCILU

AA	Dekret o apoštolátu laiků <i>Apostolicam actuositatem</i>
AG	Dekret o misijní činnosti církve <i>Ad gentes</i>
ChD	Dekret o pastýřské službě biskupů v církvi <i>Christus Dominus</i>
DH	Prohlášení o náboženské svobodě <i>Dignitatis humanae</i>
DV	Věřoučná konstituce o Božím zjevení <i>Dei Verbum</i>
GE	Prohlášení o křesťanské výchově <i>Gravissimum educationis</i>
GS	Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě <i>Gaudium et spes</i>
IM	Dekret o hromadných sdělovacích prostředcích <i>Inter mirifica</i>
LG	Věřoučná konstituce o církvi <i>Lumen gentium</i>
PC	Dekret o přizpůsobené obnově řeholního života <i>Perfectae caritatis</i>
NAe	Prohlášení o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím <i>Nostra aetate</i>
OE	Dekret o katolických východních církvích <i>Orientalium ecclesiarum</i>
OT	Dekret o výchově ke kněžství <i>Optatam totius</i>

PO Dekret o službě a životě kněží *Presbyterorum ordinis*
SC Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum concilium*
UR Dekret o ekumenismu *Unitatis redintegratio*

JINÉ ZKRATKY

CCL Corpus Christianorum Latinorum
CIC Codex iuris canonici – Kodex kanonického práva, Praha, Zvon 1994
PG Patrologia Graeca, vyd. J.P.Migne, Paris 1857–1866
PL Patrologia Latina, vyd. J.P.Migne Paris 1878–1890

SOLLICITUDO REI SOCIALIS

Encyklika Jana Pavla II.
o starosti církve o sociální otázky
z 30. prosince 1987

Část knihy
SOCIÁLNÍ ENCYKLIKY
(1891–1991)

Návrh vazby Jiří Blažek
Vydal ZVON, české katolické nakladatelství a vydavatelství,
spol. s co., Praha 6, Thákurova 3
v roce 1996 jako svou 145. publikaci
Odpovědná redaktorka Ludmila Martinková
Grafická úprava a technická redakce Ondřej Kramoliš
Sazba Fortuna-Type, s.r.o., Praha
Tisk a vazba Moravská tiskárna Olomouc, spol. s r. o.
Studentská 5, 771 64 Olomouc
První vydání 28,58 AA

Doporučená cena 135 Kč

ISBN 80–7113–154–7